

ШЫН

№ 46
(18321)

2013 чылдың
апрель 18,
четверг
Садар өртээ 5 рубль

mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

Тываның Баштыңының ажил-албаны

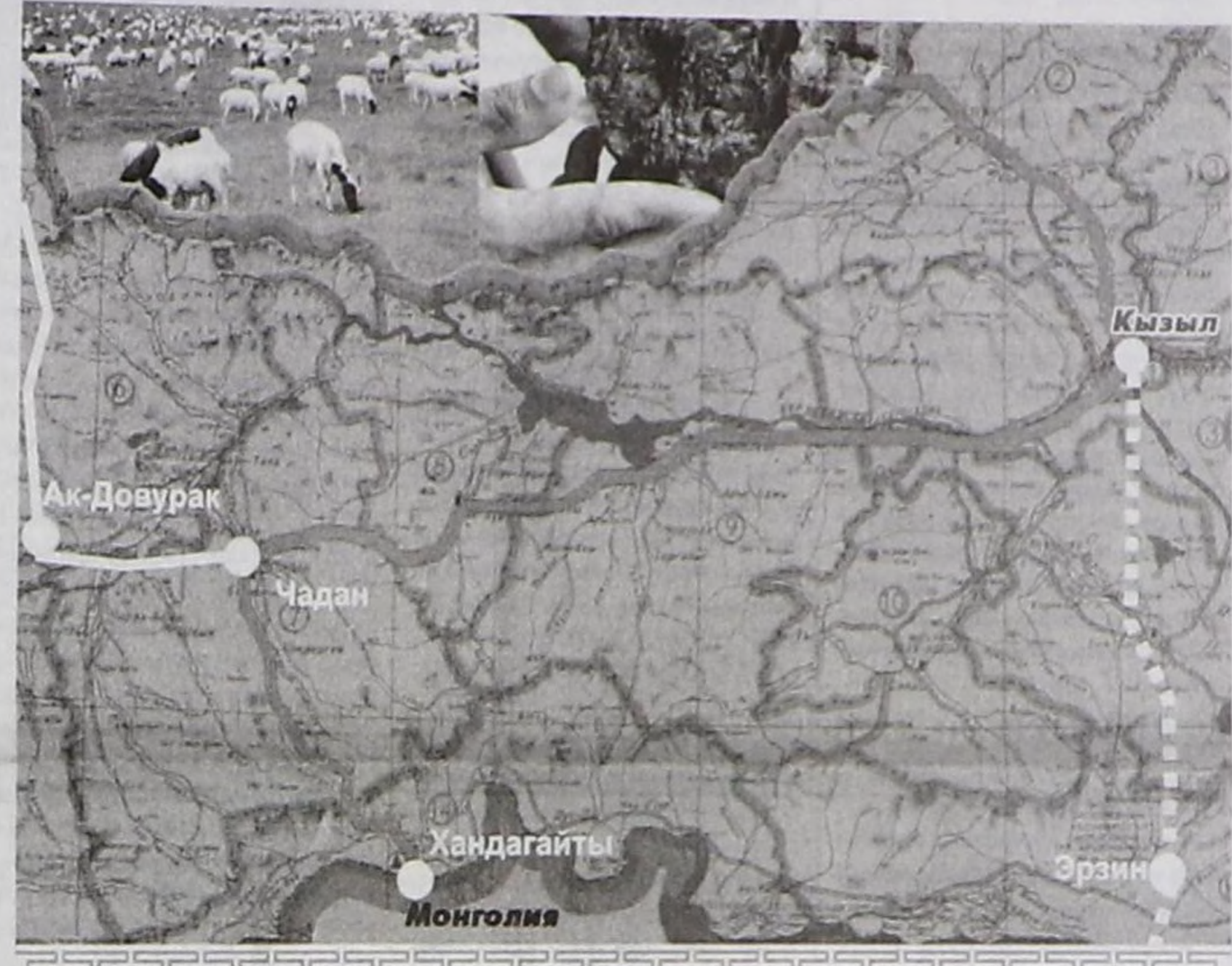
Ш. Кара-оол: «ТЫВАНЫҢ АРГА-ШЫДАЛЫН – ЧУРТТУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА»

(Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун ИТАР-ТАСС агентилелинң айтырыгларына харыызы)

«Тыва Республиканың азыралының улуг-улуг элевилелдери чүгле регионнуң азы Россияның арасында, харын-даа чурттар арасының перспективтиг эрге-ажыктарына хамаарып» – деп, ИТАР-ТАСС агентилелинге берген интервьюнга регионнуң удуртукчузу Шолбан Кара-оол билдирген. Республикада сөөлгү чылдарда чедип турган чедишкениннеринин агай хөй-хөй чугула айтырыгларны шиитпирлээчче утланган планнарың дугайында ол тодаргай ыштырган.

– Шолбан Валерьевич, чыл эгезинде Силер барык бодунмас чыгы айтырыгны шиитпирлеп алдыңар. Тываны Россияның өске регионнары-биле харылзаштырып турар федералдыг М-54 автооруктуң угланышкынын өскертирмеге чөлшээрелди аптыңар. Ол дыка нарын айтырыгны канчаар шиитпирлеп алдыңар?

– Бо айтырыгның төөгүзү да-ла эгелээн, бөдүүн эвес дур ийн. Ону шиитпирлээринге хөй чылдар эркен, ынчалза оларның хилис барбаанын дүңер. Хамык ажил-херек 8 чылда эгелээн. А-161 бол- А-162 оруктарны, ол дээрге аавыста Хакасия Республиканың

орук-дур, ону Абаза хоорайдан Тывада Ак-Довурак хоорайга чедир, ооң соонда база бир улуг район төвү – Чадаана хоорайга чедир чорударын ынчан дугуржуп турган бис. Ооң соонда ол участоктарны федералдыг оруктарның даңзызынче кириеринин дугайында дилегни Хакасияның эрге-чагыргалары-биле кады кири-дивис. Россияның автооруктары бо дилегни ханы сайгарып көргөш,

ойталаарының дугайында харыыны 2010 чылда берген. Ооң соонда Тываны Красноярск край-биле харылзаштырып турар М-54 федералдыг оруктун угланышкынын өскертиринин дугайында саналды бистиң регион Россияның Транспорт яамызына кириген. Найысылал Кызылдан оруктун 300 километр участогун мурнуу угланышкындан Тываның барыын талазынче, оон улаштыр

Моолче кириерин дилээн бис. Беш чыл дургузунда ону шынзыдып, социал-экономиктиг болгаш саң-хөө барымдааларны, ооң ажыктыг чоруун санап кирип келдивис. Чагаа-бижиктерни-даа хөйүн кири-ген, ажилчын ужуражылгаларны эвээш эвести эрттирген, ынчалза-даа түңнел чок болуп келген.

(Уланчызы 2-ги арында).

ХУУДА ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезинин 100 чыл оюнга белеткел дээш хууда харыысалганы яамыларның болгаш албан черлеринин удуртукчуларына, бодунуң оралакчыларына Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазы онааган.

Ол харыысалга Чазак Даргазының ийи оралакчыларына база онаашкан. Бирги оралакчы Шолбан-оол Иргит Кызыл хоорайның оруктар, кудумчулар четкизинин болгаш Улуг-Хем эринин архитектурлуг чаартылгазын, Ак-Довурак хоорайның кудумчуларының чаартылгазын, Каа-Хем суурга улуг спорт-культура комплекзинин тудуун, ол суур биле найысылал аразында оруктун чаартылгазын харыылаар.

Чазакта социал адырны харыылап турар Анатолий Дамба-Хуурак 100 чылга уткуштур чаартыр культура болгаш кадык камгалал албан черлеринден аңгыда, найысылалда туттунуп турар Аныяктар ордузу дээш харыысалгалыг.

Чазак Даргазының бирги оралакчысы Михаил Козловка акшаландырышкын талазы-биле нарын тудуг – губернаторнуң кадет корпусу онаашкан. Бо тудугга чарыгдар акша-хөреңгинин 200 миллион рубль кезиин бюджеттен дашкаар дөстөрдөн ол тывар ужурулг.

БИБЛИОТЕКА ДУНУ

Даарта, апрель 19-тан 20-же дүне, Пушкин аттыг библиотекага кижилер хөй боор. Чүге дээрге Улустар аразында «Библиотека дуну – 2013» акцияга Тываның эң улуг библиотеказы кир-жип, «Азияның төвүнде библиотека дунун» эрттирер.

Аңаа келген номчукчулар библиотеканың байлак фондузундан эң солун номнар делгелгезин со-нуургал, библиотеканың Интернет четкизи дамчыштыр кожууннарда библиотекаларда үе-чергези-биле харылзашып, «Эдегей» танцы театрының директору Кима Дон-гак-биле ужуражып, театрының танцычыларының бараалгадыры «Тыва мода – делегейде» деп тыва аян-биле даараан хептер коллекциязын көөрлер.

Кызылдың уран чүүл училищезинин 4-кү курсчузу Алик Багажааның чурулгага база библиотекарь Светлана Доржунуң уран аргылгага мастер-класстары, Татьяна Махагарова биле Любовь Федотова угбашкыларның «Менора» арт-студиязының пөске даараан чуруктары, полимер дой-дуурактан кылган каасталгалары дээш «Библиотека дүнезинде» солун чүүлдер хөй боор.

«Шынның» корр.

ЧАГЫДЫЛГА—2013 (2-ги чартык чыл)

2013 чылдың бирги чартык чылында «Шын» солуннуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хуннерде чоруп турар дээрзин дыңнадып тур бис.

Ынчангаш «Шынны» чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту – бижикчилеривисти, номчукчуларывысты, кыйгырдывыс!

Чартык чылда чагыдылга өртээ: чурттакчы чонга – 521 рубль 88 көпеек, албан организацияларга – 581 рубль 88 көпеек, Солунну 1 азы 3 айлап чагыдып ап болур силер, номчукчу!

1 айда организацияларга – 96 рубль 98 көпеек, чурттакчы чонга – 86 рубль 98 көпеек.

«ШЫН» СОЛУННУ ҮЕЗИНДЕ
ЧАГЫДЫП НОМЧУҢАР,
ЧАГЫДЫЛГА УЛАМЧЫЛАП
ТУРАР!

Хүннүң медээлери

Орулгаларын чарлаан

2012 чылдың январь 1-ден декабрь 31-ге чедир бодунуң болгаш өг-бүлениң кижигүннериниң орулгаларын Республиканың Баштыңы чарлаан.

Үндүрүг декларациязы езугаар Шолбан Кара-оолдун эртен чылын орулгазы 2558783,10 рубль, а ооң кадайының 4072000 рубль. Тываның Баштыңының хууда өнчүзүндө 30,3 дөрбелчин метр шөлдүг квартира, өг-бүлениң ниити өнчүзү 80,1 дөрбелчин метр шөлдүг квартира, Россия Федерациязының девискээринде ажылгап турары чуртталга бажыңы, өг-бүлениң ниити өнчүзү

Мерседес Бенц G 55 марканың автомашина болгаш гараж бар. Шолбан Кара-оолдун кадайының өнчүзүндө 8347 дөрбелчин метр шөлдүг чер участогу, өг-бүлениң ниити өнчүзү 80,1 квадрат метр шөлдүг квартира, 20 дөрбелчин метр гараж, 57 дөрбелчин метр шөлдүг автомобильдерге бензин кудар станция болгаш ажылгап турары чуртталга бажыңы бар. Автотранспортунуң аразында КамАЗ 65116 марканың чүк машинасы, ОДАЗ 9370, ППЦ 96741 марканың автомобиль кожуглары бар. Уруу биле огулунуң ажылгалында чуртталга бажыңы бар.

ЧЭТ-ти сандаратпас

Чеди-Хөл кожунунуң чагырыкчызының албан-хүлээлгезин күүседип турар Карим Сагаан-оол «Хову-Аксы-чылыг» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгениң өнчү-хөреңгизин самчыгдап сандаратпазының шыңгыы хемчеглерин дарый чорудар дугайында айтышкынын Республиканың Баштыңындан алгаш, чылыг-энергия төвүндөн болгаш «Тыва-кобалыт» комбинатында хамааржып турган девискээрден демир-дес аймаан үндүр сөөртүрүп соксады.

рының дугайында доктаалга атты салган.

Үлетпүр болгаш энергетика яамызы, «Хову-Аксы-чылыг» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгө болгаш Чеди-Хөл кожунунуң удуртулгазы өнчү-хөреңгизин камгалаарының талазы-биле хемчеглерни ал чорудуп турар. Ол дээрже девискээрни көрүп хайгаараарының дериг-херекселерин тургузары, дүн-хүн чок таңныылдаарын органиастаары дээш, оон-даа өске хемчеглер-дир. Бо хемчеглерге кожунунуң иштики херектер ажылдакчыларын база хаара туткан. Хову-Аксы суурдан демир-дес аймаа үндүр сөөрткен машиналарны полицейжилер хынал эгелзэн.

Кадык камгалалыңа — 1,7 млрд. рубль

Тываның кадык камгалалын акшаландыраарының төөгүзүндө эң хөй акша-хөреңгизин федералдыг бюджеттен республиканың удуртулгазы улуг күженишкени-биле үндүрүп алыр аргалыг болган. Ол дээрже 1,7 миллиард рубль. Ооң 700 миллиону-биле амгы үениң чаа медицина дериг-херекселерин республиканың эмнелгелеринге садып алган.

Ол акша-хөреңгизин, садып алган дериг-херекселди дээшти-биле ажылгап, эмнелге ачы-дузаны амгы үениң негелделеринин деңнелинче көдүрер сорулганы, республиканың Кадык камгалал сайыдынга Орлан Доңгакты томуйлап тура, Тываның Баштыңы

ооң мурнунга тургускан. Шолбан Кара-оолдун бодалы-биле алырга, республиканың эмчилер ниитилелин саналдааны-биле кадык камгалал сайыдынга томуйлаткан Эрес Доңгак — ол сорулганы күүседип шыдаар удуртукчу.

— Тываның кадык камгалалында байдалды ооң иштинден билер, бодунуң профессионал деңнелин доктаамал бедидип чоруур специалист удуртукчу бо сорулганы күүседип шыдаар — деп, Шолбан Кара-оол чугаалааш, — Бо сорулгада кол чүүлдер — күчүлүг диагностика төвүн республикага тургузары, медицина шинчилелдеринин үндезиннерин быжыглаары, чурттакчы чонунуң арагага хандыкшырын соксадыры — деп демдеглээн.

gov.tuva.ru-дан.

Төөгүнүң херечилери

Апрель 18 — Турскаалдарның болгаш төөгүлүг черлеринин бүгү-делегей хүнү. Тыва Республиканың төөгүнүң болгаш культураның салгалдарының объектилерин (төөгүнүң болгаш культураның турскаалдары) камгалаар албанның Хөй-ниити чөвүлелинин байырлыг хуралы бөгүн болуп эртер.

Үстүү-Хүрээниң шинчилекчизи болгаш архитектору Вилла Хаславскаяның Тываның төөгүнүң болгаш культураның эртинелеринин бирээзинин дугайында чыгган Эртем-шинчилел-материалдарын Тываның төөгүнүң болгаш культураның турскаалдарын камгалаар албанның кол архитектору Ольга Байыр-оол байырлыг байдалга дамчыдып бээр. Бөгүндөн ол материалдар бо албанның камгалал-хайгааралыңа кирер.

Тываның Күрүне университетинин төөгү факультетинин ийги курузунуң студенттеринге төөгүнүң болгаш культураның турскаалдарын камгалаар албанның ажылдакчылары республиканың төөгү болгаш культура турскаалдарының дугайында лекцияларны номчуур, беседаларны эрттирер.

«Шынның» корр.

Ш. Кара-оол:

«ТЫВАНЫҢ АРГА-ШЫДАЛЫН ЧУРТТУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА»

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ол сорулганы чүгле Владимир Путинниң болгаш Дмитрий Медведевтиң дузазы-биле шиитпирлеп алдывыс, олар бистиң эгелзешкиннеривисти деткип, документтерге чогумчалыг бижимелди кылганнар. Транспорт сайыды Максим Соколов база регионунуң айтырыныче ханылап кирип, бистиң айтырывысты деткээн болгай. Ооң түңнелинде 2013 чылдың февральда М-54 оруктуң угланышкынын Тываның киригенин езугаар өскерттир деп шиитпир хүлээп алдыган. М-54 оруктуң чаа угланышкынын федералдыг өнчү кылдыр региондан дамчыдарының талазы-биле ажылчын бөлүктү Росавтоорук томуйлаан, ооң кижигүннери ажылдап кирипкен.

— Хүлээп алдыган ол шиитпир регионга болгаш федералдыг төпке кандыг ажыкты бээр?

— Федералдыг орук Кызылдан мурнуу чүкте Эрзин суурже угланып, ооң күрүне кызыгаарыңа чедип турган, оон ыңайлаарга — ээн черлер. Ам ол барыын чүкте Шагаан-Арыг болгаш Чадаана хоорайларны таварааш, кызыгаарже кирер орукта Өвүр кожунунуң төвүңге баар апарган. Оон Моолдун Убса-Нур аймаанга—Улангом хоорайга чедир бир чүс хире километр. Бо аажок чугула төлөвилел болур, чүге дээрже Чадаана хоорайга чедир орук-биле чурттакчы чон-даа хөйү-биле аргыжып, чүктү-даа эвээш эвести чедирип турар. Ону федералдыг негелделер езугаар дерип болгаш федералдыг орук кылдыр шилчидип алырга-республиканың экономиказынга аажок улуг ажыкты бээр. М-54-тү олче угландырганы дыка хөй перспективаларны ажыдар, чүгле регионунуң азы Россияның эвес, чурттар аразының аргыжылгазынга улуг уjur-дузалыг болбушаан, Россияның экономиказының Азия чурттары-биле болгаш Кыдат-биле харылзаазыңа чугула херек апаар.

Тывага инвестицияның идепкейлиг чоруунуң өзүлдөзү, Улуг-Хем курлавырында кокстуг хөмүр-даштын ажылдап кылышкыны, даштыкы-биле садыглаашкыны көвүдедири Тываның барыын кожуннарының идепкейлиг чоруун улгаттырар, Кызыл—Чадаана—күрүне кызыгаары Хандагайтыдан Моолга чедир орук аңаа улуг уjur-дузалыг болур. Ол орук чүгле аңаа доктаавас, диптер аразының транспорт харылзаазының «Европа—Барыын Кыдат» оруунче кириер, Моолдун Улангомдан Кобду (Моол)—Урумчи (Кыдат) чедир аргыжылгазын экижидер.

М-54 орукту өскээр угландыраарының дугайында саналды кожа регионнарның инфраструктурлуг төлөвилелдерин барымдаалап ажылдап кылган. Абакан—Большой Ортон—Таштогол автомобиль оруун Междуречинскиге чедир кылдыр туткан оруу (ону Хакасия болгаш Кемерово область тудуп турар) болгаш Кызыл—Чадаана автомобиль оруу М-52 «Чуй оруу» болгаш М-53 «Байкал» федерал-

дыг оруктарның аразын чоокшулаштырар.

Бир кол чүүл болза, бо чаа маршрут, бирээде, Хакасия болгаш Тыва республикаларның административтиг төптеринин аразында харылзаазын хандыраар, ийиде, «Хандагайты»—Боршоо» хөй талалыг эрттирилге пунктузунга чедирер. Хөй талалыг деп эрге-байдалды 2007 чылда-ла Тываның дилзэн езугаар чазактар аразының Россия—Моол дугуржулгазынга дүүштүр аңаа тывыскан. Ол дугайын Улан-Баторже мээң ажылчын аян-чоруумунуң үезинде Моолдун Чазааның даргазы Норовын Алтынхуя-биле чугаалашкан бис. Бо айтырыгның чогумчалыг болурунга ол база сонургалдыг болган, Моолдун чазааның планында бо кирген дээрзин бүзүретен. Ол объектини «Россия Федерациязының күрүне кызыгаары» федералдыг тускай сорулгалыг программасынче кириери-биле чагыгны чоруткан бис, ооң-биле чергелештир акшаландырышкынын өске-даа дөстөрүн дилеп турар бис.

— Силерниң чаңгыс чер-чурттугларыңарга ол кандыг ажыкты бээр?

— Тывага эң кол чүүл болза, федералдыг чаа М-54 «Енисей» оруу республиканың чедери бирге барыын зонасында көдээ оруктарның четкизин сайзырадырынга улуг идиг болур, ында Тываның улуг-улуг тос муниципалдыг районнары бар, республиканың бүгү чурттакчыларының 65 хуузу ында чурттап турар. Ол районнарның экономиктиг сонурганчыг чоруун федералдыг оруктуң бедидери чугаажок. Инвестиция төлөвилелдерин күүседиринге, кызыгаар чоогунуң садыглаашкынын идепкейжидеринге ол чугула, чижээ, ол-ла фермерлерге ол дыка дузалыг болур. Ол ышкаш оруктуң шынары экижиер, шимчээшкенин айыыл чок чоруу идегелдиг апаар. Оон аңгыда кывар-чаар чүүлдер кудар черлеринин, кафелеринин орук дургаар чоокку үеде тыптып келири-биле холбаштыр орук чоогунуң инфраструктуразынга инвестициялар кирип эгелээр. Биче болгаш ортумак бизнести сайзырадырынга, продукцияны садарынга болгаш ачы-дузаны чедиреринге чогумчалыг байдалдар-дыр.

Транспорт оруунуң чүгле казымал байлактарның улуг-улуг кур-

лавырларынга эң продукциязының дап кылышкыны ол ышкаш ыяш болбаазыр үлетпүрүңге чедип апаары-дыр. Арга үндүр сөөртүрүп чээлин чылда 5 кубометр кылдыр болур. Федералдык чүгле улуг-улуг иция төлөвилелдер седиринге байдал тургузар эвес, ту болгаш оруктар дузаны сайзырады планнарын күүсидигни бээр, аңаа бизнес улажы бээр.

М-54-түн чаа маршруду

выс Хакасияны база сонун турарыңа бүзүрээр мен. Рун Чадаана—Ак-Довурак-автомобиль оруунуң чогуу гайжыдарының аргазы турар. Ол оруктуң капитал септе ийи регионунуң кады күжениринин дузазы-биле боттат хөмүр-даш курлавырларын тывар лицензиялыг хуу илар-биле кады ажылдажы байдалдарында ону кылдыр.

Бо оруктарны федералдык кылдыр дамчыткан соонда тып калган акша-хөреңгизин болгаш муниципалдыг уjur-лыг оруктарны, а ол ышкаш тудугларга капитал болгаш септелге кылырынга үндүр дээрже Абакан—Ак-Довурак нун Абаза—Ак-Довурак ур Кызыл—Сарыг-Сеп, Сарыг-Балгазын, Бай-Хаак—Балга Бай-Хаак—Чал-Кежиг, Эле-сы—Кочетово, Бояровка—Хем, Кызыл-Мажалык—Кара Чаа-Хөл, Хову-Аксы, Бай-суурларже кирер оруктар-ды.

— Төлөвилел күүсөй

кайы үе-чадазында келер

— Баштайгы үе-чадазы

Амгы үеде өнчү дугайында ырыг шиитпирлеттинип турар. нундагы Эрзинче угланышкыны чер участоктарын чаа угланышкыны шилчидип турар. Оон капитал септелге планын турарының болгаш автомобиль септээринин талазы-биле ажыл эгелээр. Аңаа үш-дөрт ай үеде бодап турар бис. Бо дээрже өнчүзү-дүр, чүгле адын сакаары болдунмас. Бо дээрже черлерниң эрге-байдалыңа ырышкан инженер-техниктиг болсаң-хөө-экономиктиг хемчегиниң комплекзи-дир. Мурдус бир угланышкына санаттыг федералдыг программалар өске угланышкыныче солугу талазы-биле эдилге кылыр негеттинер дээрзи чугаажок. сияның Транспорт яамызының деткивейн келген чылдагырының бирээзи бо деп бодаар. ажил эмин эрттир хөй-дүр Тайылбыр саавырларга, ГЛОНАСС картаныңа болгаш парлагы мадының картаныңа дээш кириер чүүлдер-ле хөй.

ИТАР-ТАСС-тын корреспонденти Виктор ХРЕБТОВ лашкан.

Тус чер бот-башкарылганын хунунге

ЧУРТТАКЧЫ БУРУЗУ КИРЖИР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун айыткалы езугаар республикада, кожууннарда, сумуларда 2014 чылда юбилейлерге уткуштур база чоннун моон-даа соңгаар амыдырал байдалдарын экижидери-биле ажил-чорудулганы идепкейжи чорудуп эгелээс. Чүге дээрге чидиг айтырыглар, бергедээшкиннер туруп олур. Ынчангаш чурттакчылардан, оларны удуртуп башкарып турар кижилерден хей чүүлдер хамааржыр. 100 чыл байырлалдарынга тургустунур хемчеглерниң чорудуу республиканың найысылалы Кызыл хоорайның чоо-чууда Каа-Хем суурда кандыг түннелде эртип турарының аңгы-аңгы апрель 21 — Тус чер бот-башкарылганын хунунге бүдүүзүндө суурнуң чурттакчызы Юрий Юрьевич АНАНЬИН-биле чугаа-шыгыс.

— Юрий Юрьевич, баштай суурнуң дугайында кыска таныштырып көрүңер.

— Каа-Хем суурда амгы үеде бан езугаар 16037 кижи чурттап бар. Чурттакчы чоннун саны-би-Кызыл хоорайның соонда ийи-аар улуг муниципалдыг тургу-болур. Суур Кызылдың ЧЭТ-дан черинин, куш фабриказы-ны, балык заводунун, Каа-Хем-хөмүр-даш уургайының сайзы-гелээниң уржундан 1978-да тургустунган. Ол — рес-пуб-ли-ка-ның эң аныяк суурларының ээси. Ниити хөгжүлдээниң аңгы-аңгы чугаалаар болза, чидиг айтырыглар дыка хей: энергия хан-дыгы, чер уч-стоктарының аалдазы, орук септелгези, ку-му чырыдылганы дээш, оон-даа-е. Оларны шийтпирлээринин аяларын дилеп тывары — суур-чагырга черинин хун бүрдө-ил-чорудулганында бири черни-ип турар. Аңаа чергелештир-чылдың улуг байырлалдары-а чоокшулаан. Бистиң суурувус-публиканың найысылалы-биле-алажып чыдар болганда, юби-лей хемчеглерниң чамдызы-аа эртер. 2014 чылга чедир 7-кижи кире бээр спорт комп-лек-синиң тудуу чүгле Тывада звес, үтү Сибирь регионунда улуг-ушкун дээрзин утпаалынар. Ы-аа эки, ажыктыг белек суурнуң-такчыларының сеткил-хөөнүн-рүп, хей-аадын бедидер. Ын-чангаш ол үеде чедир суурувустун-хемчеглери чаарттынып, чаагай-ылга ажылы кижи бүрүзүнүн-илгези-биле, шыңгы деңнел-лүүр ужурулуг.

— Байырлалдарга хамаа-рыштыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун «100-ылче базымнар» деп тускай-левилелинге доктаап, ол-лазы-биле ажил-херээнер-угайында чугаалап бээр-илер бе?

Ийе, суурнуң хун бүрдө-е айтырыгларын аңгыда, чылдың юбилейлерин-ткүй хемчеглерни күүседип-й берген бис. Бир дугаа-а «Тыва — арыг-силигиниң-аш корум-чурумнуң девис-ки» деп республика чергелиг-ейге дүүштүр чагырга чери-рының дүүмнерин ажилдап-ыш, херек кырында боттанды-гелээс. Маңаа суурнуң чурт-луптузун база албан черле-луптузун хаара тудары — кол-га. Ол ышкаш депутаттар-разында девискээр аайы-би-

ле мөөрей чарлаттынган. Кайы-бир депутаттын харылап турар девискээринде байдалды өөренип көргөш, ооң ажил-чорудулганын шынарының дугайында билип ал, тодаргай түннелдерни үндүрүп болур бис. Амгы үеде «Эң эки кудумчу», «Эң эки бажың девискээ-рин», «Эң эки подъезд», «Тергин дизайн», «Тергин албан чери», «Эң эки хей аал чурттаар бажың» деп конкурстарны чарлаан. Маңаа ногаанчыдылга, чаагайдылга, арыг-силиг, корум-чурум, идепкей-жи чорук көргүзүлгелеринче улуг кичээнгеи салыры өскелерге үл-гер-чижек болуру чугула. База бир кол чүүл — ажилды чүгле эгелеп каары звес, а ооң түннелдерин бы-жыглап, келир үеде арттыры.

«Тыва XX чүс чылдың эге-зинде: өскерлишкиннериниң салгыны». Бо төлөвилел кончуг-ужур-уткалыг болгаш солун. Ону канчаар күүседириниң талазы-биле изиг-изиг чугаалажышкыннар турган. Суурда ийи библиотеканың болгаш клубтуң ажилдакчылары төлөвилелдерни ажилдап кылгаш, оларны боттандырып эгелээс. Ооң сорулгалары: өзүп оран салгал-дарның төрзүн черинге, ооң төөгү-зүнге ынакшылын, сонургалын, хумагалыг чоруун улам хөгжү-дүп быжыктыры, шинчилел бол-гаш дилеп тывар ажилдарга хан-дыкшылын деткири, чурттакчы-чоннун чогаадыкчы ажил-ижин хандыры. Мөөрейниң ажылы бир төөгүлүг чүүлү чүгле дилеп-тып база ону делгеп салып турары-биле кызыгаарлаттынмай, а он-загай эт-херексел-биле холбаалыг-чүүлдерни, болушкуннарны тода-

радып бижириңге идиг болур. Чи-жээлээрге, шаандагы илиир дижи-к. Ол илирни кымның ажыглап чо-раанын, ооң-биле кандыг билдин-гир кижилерниң хевин басып тур-ганын чүге шинчилеп болбас деп.

Тываның Баштыңы Шолбан Ка-ра-оолдун «Чангыс суур — чангыс бүдүрүлгө» деп төлөвилели Каа-Хем суурнуң чурттакчыларын-га эң кол болгаш сонурганчыг. Төлөвилелдин киржикчилери — сайгарлыкчылар, суурнуң чуртта-кчылары-биле ужуражып, санал-оналдарны кичээнгеи дыйнап турар. Кандыг-даа сайгарлыкчы чоруктуң хереклекчилери турар болгай, ынчангаш маңаа чоннун үнү чугула. Калбак ужуражылга-ларның түннелинде амдызында үш төлөвилел тергилдээс: чурттал-га-коммунал ажил-агыиының хан-дырылганын албан чери, кидис-тен кудустар бүдүрүлгези база демирден таптаан кылыглар бүдү-рүлгези. Ам-даа төлөвилелдер ча-гылары кирер, оларны бирден-бирээ чокка сайгарып, суурнуң чурттакчыларына, хөгжүлдээнге ажыктыг шилип, херек кырынга боттандырырга боттук дуза че-дирерин кызыдар бис.

— Айыткалга хамаарыш-тыр билдингир-дир, Юрий Юрьевич. Чугаавыстың үе-зинде суурда шийтпирлээр-ужурлуг чидиг айтырыглар-ның хейун, оларны чай-ладыры-биле хемчеглер, планнар ажилдап кылдынып турарын билдим. Түннел-дерни үе көргүзе бээр боор. Чогуу амы-хууда бода-лар-биле келир үеде Каа-Хем-суур кандыг апарыл?

— Чоннун база Тыва Рес-пуб-лика-ның Чазаның ачы-дузасы-биле Каа-Хем суур хөгжүлдээни ыял-чедип алыр. Чурттакчы чоннун саны 40 муң чедир көвүдээр. Чаа-чингине план езугаар амгы үе-ниң негелделеринге дүүшкен чараш-оран-савалар туттунар: школа, уруглар сады, хей аал чурттаар-бажыңнар, улуг ногаан аллея турар. Куш фабриказы, чылыдылга ком-бинады ажилдап эгелээр, ажил-чин олуттар немежир. Каа-хемчи-лер аас-кежиктиг, ажил-агыиыг, чангыс аай демниг болуп, суурнуң улам сайзыраарына идепкейжи-киржи чоруур алаар.

— Ындыг-ла болзун деп деткип, айтырыгларга харылап бергениңер дээш четтирдим.

Азияна ТАУ чугаалашкан. Чурукту хууда архивтен алган.

Тайылбыр:

Россияның муниципалдыг тургузуларының улуг кат-тыжышкыннарының сана-лы-биле 2012 чылдың июнь-10-да РФ-тиң Президен-тинин айтышкыны езугаар Россияга тус черниң бот-башкарылга хунун чыл-санында апрель 21-де ба-йырлаар. Тус черниң бот-башкарылганын дугайында Россияның хоойлужудулга-зының хөгжүлдээнге ха-маарыштыр Екатерина II им-ператрицаның 1785 чылдың-апрель 21-де «Хоорайларга-эрге тывыскан бижики-тер» бадылаан хунунге үндези-

леп, күрүне байырлалының ай, хунун шилээс. Айтыш-кында бижип турары-биле алырга, «чаа байырлал хунун-тус черниң бот-башкарылга-институдунун ужур-утка-зын база ооң салдарын бе-дидип, демократтыг чорук-ту болгаш хамааты ни-тителди улам сайзырадыр-сорулгалыг тургускан».

Амгы үеде Тыва Рес-публикада 126 муниципалдыг тургузулар бар, оларның иштінде хоорай-округтары — 2, он чеди ко-жууннарда 4 хоорай болгаш 120 суур чурттакчылыг-черлер санаттынып турар.

Хөгжүлдениң девискээри

Хөгжүлдениң зоналары тургустунар 20 девискээр-лерниң санынче Тываны Россия Федерациязының Чазак кирген.

Оларның даңзызын Чазак Дар-газы Анатолий Медведев апрель-10-да бадылаан. Хөгжүлдениң зо-налары тургустунар девискээрлер-ниң даңзызында Алтай, Адыгей, Бурят, Дагестан, Ингуш дээш, өске-даа республикалар болгаш край-лар, областар бар.

Тываның 2020 чылга чедир со-циал-экономиктиг хөгжүлдээниң стратегиязына хөгжүлдениң дөрт-зоналарын республиканың Эконо-мика яамызы тодаргайлап каан-турган.

Барыын (аграр-индустриалдыг) зона — төвү Ак-Довурак хоорай. Бо зонага көдээ ажил-агыиы, чийк үлөтпүрнү, тудуг материалда-рының индустриязын сайзырадып-болур.

Төп (индустриалдыг) зона — төвү Кызыл хоорай. Бо зонага энергетика, транспорт, үлөтпүр-бүдүрүлгелерин, тудуг материалда-

рының индустриязын хөгжүдөр.

Чөөн, азы бойдус курлавыры-ның зоназы — төптөри Тоора-Хем-биле Сарыг-Сеп суурлар. Маңаа ка-зымал байлак тыварын, арга-ыяш-үлөтпүрүн болгаш туризми сайзы-радып болур.

Мал болгаш чер ажил-агыиы сайзырадыр мурнуу зона — төвү-Эрзин суур.

Тываның девискээринге бо зо-наларны тодаргайлааны Россияның-чазаның апрель 10-да бадылааны-даңзыга дөрт хамаарылга чок, ын-чалза-даа республиканың девис-кээринге хөгжүлдениң зоналарын-тургузарына ол дуза боор деп, республиканың Экономика яамы-зының специалистери санап турар.

Хөгжүлдениң зоналарына эконо-миктиг ажил-чорудулгага күрү-нениң талазындан деткимчени көр-гүзүп, инвестиция төлөвилелдерин-боттандырырга Инвестиция фон-дузундан акша-хөрөгүнни тускай-лаар, үндүрүлгелерге болгаш чээли-лерге, чер арендазына чингелде-лерни бээр.

Тываның чоннарының оюннары

Бөгүн Пушкин аттыг биб-лиотеканың национал лите-ратура килдизинин ажилдак-чылары «Тываның чон-нарының оюннары» деп-ужуражышкынны эрттирер.

Тывада чурттап турар чон-нарның национал диаспоралары-ның төлээлери аңаа келгеш, киж-и бүрүзү бодунун чонунун аас чога-алы болгаш национал оюннары-биле чыылганнарны таныштырар. Якут Любовь Санарова, хакас Ана-стасия Пидюрова, орус Елена Ша-балова дээш, өскелер-даа төрзүн-дылынга кожумактап ырлаар, үл-гер домактар чугаалаар, тывызык-

тажыр болгаш кажыктаар, чинчи-чажыраар дээш, өске-даа национал-оюннарны ойнаар. Ол оюннарга-Кызылдың уран чүүл училищези-ниң сургуулдары, № 4 школаның-өөреникчилери киржи, канчаар-ойнаарын өөренип алырлар.

Тываның чоннарының культу-разы, оюннары болгаш чаңчылда-ры-биле номчукчуларны танышты-рары эң ылаңгыя школа назынныг-оолдар-уругларга солун болгаш-ажыктыг, аңгы-аңгы национал эш-өөрү-биле эп-найыралдыг боорун-га дузалыг деп, Пушкин аттыг биб-лиотеканың арга-дуржулгазы ба-дыткап турар.

Мал көвүдзүн

2007 чылда республика-ның аңгы-аңгы хевирлериниң мал ажил-агыиыларынга 802 муң баш шээр мал, 106 муң баш мыйыстыг бода мал, 26 муң баш чылгы мал турган болза, 2013 чылдың январь 1-де сан-чурагайлар-биле алырга, 1 миллион 165 муң баш шээр мал, 151 муң баш мыйыстыг бода мал, 52 муң баш чылгы мал бар.

Моон алгаш санаарга, шээр мал 300 муң ажыг баш, мыйыстыг бода мал 45 муңга, чылгы мал 2 катал көвүдзүн. Сарлык, те-ве, ха-ван база көвүдөп оран.

Көдээ ажил-агыи яамызы-ның экономика килдизинин на-чальниги Лариса Ондарның бода-лы-биле алырга, арааттарга тускай-программалар-биле чээли акша

үндүрүп бергени маңаа дыка улуг-ужур-дузалыг болган. Хей ара-тар сүт-бараан фермалары тургу-зарына чээлини алганнар. Чи-жээ-лээрге, Чөөн-Хемчик кожуунда-Эльвира Саттың тараачын-арат-ажыл-агыиы 95 баш хунажынны-саар инектер коданы тургузары-биле садып алган, сүт-бараан фер-мазының кажаа-хораазын тудуп-турар. Мал ажил-агыиын детки-ри, мал санын көвүдедири — республиканың агроүлөтпүр ком-плекзинин 2013-2020 чылдарда-сайзыраарының кол угланышкы-ны. Сүткүр болгаш эткир уксаа-лыг бода мал, хой болгаш өшкү, иви болгаш чылгы мал ажил-агы-ларын тургузуп хөгжүдериңге 191-миллион 848 муң рубльди чарыг-даарын планнаан.

govtuva.ru-дан.

АНОНС

ДОТ ХАРЫЛЗААДА: арагалаашкынга удур хемчеглер, ооң түннелдери

Апрель 18-те «Шын» солунунун редакциязына эртенгиниң 10 шактан 12 шакка чедир «Арагалаашкынга удур хемчег-лер, ооң түннелдери» деп темалыг «дорт харылзаа» болур.

Аңаа ТР талазы-биле ИХЯ-ның Хей-ниитиниң айыыл-чок чоруунун талазы-биле даргазының оралакчызы, по-лицияның полковниги Март-оол Тарначы, ТР-ниң ажил-чорудулганын чамдык хевирлеринге чөпшээрел бээр та-лазы-биле албан чериниң ажилдакчызы Александр Монгуш база сарыг шажынның төлээзи Буян башкы-киржи. Республиканың чурттакчы чону 2-01-35, 8-923-383-78-88 телефоннарже долгааш, сонургаан айтырыгларын-салып болур. «Дорт харылзаага» идепкейлиг киржи, айты-рыгларыңарны манап артывыс!

Редакторнун бодалы

Шаг-шаандан бээр чон аразында непертээр чугаалар-биле алырга Бай-Тайганың бажында Тываның ээзи — Сангба Норулха бурган чурттап чораан дээр. Сангба Норулха бурган аганак деп куштун кырында олуруп алгаш, бодунун оран-савазын, чер-чуртун эргий ужул, кадагалал-каркатпачуру дижир.

Үе-дүптен тура Бай-Тайганың дагылганын эрттирер езу-чаңчыл дээрге чонунун хей-адын көдүрер, ыдыктыг езулалга киришкен кижилер бүрүзү чедиишкинниг болгаш чоруу чогуунур болур дээн чагай күзүшкүндир.

Оон уржундан ийик бе, шынал-ла, Бай-Тайганы «ховар дээн кижилерниң чурту» деп, чон санап турар. Оон чажыттары-биле таныжар дээш «Шын» солунун мурнундан төлээлер кожуунче айттаныпкан. Уран-шевер, талантылыг чон-биле ужуражыр болганывыста, оларның сагыш-сеткилин ажыдар ыраажы болгаш композиторларны база эвилелдеп алдывыс.

Бай-Тайга кожуунга «Шын» солунун хүнү» деп ужуражылга кожуунун төвү Тээли суурга кожуунун чагыргазының удурткучулары-биле эгелээр.

Чагырганың хуралдаар залында чараш кылдыр даараан национал хептерин кеткен суму чагырыкчылары, кожуунун аңгы-аңгы адырларының удурткучулары, «Шын» солунун хоочун бижикчилери болгаш номчукчулары чыгып келген. Оларның тыва национал идик-хевин чоргаарал-биле кедип алганындан ужуражылгавыс бир-ле онзагай хөөнү оштап сагындырды. Дугуржуп алганывыс чугаавысты бедик деңгелге эрттиреринден аңгыда, кижилер келгеннерниң сеткилинден хамаарылгавыс ужуражылганы онза байырланчыг байдалче кириди.

«Шын» солунун номчукчулары-биле ужуражылгаларын чүге албан-биле Бай-Тайгадан эгелээр бис? Кандыг-даа деңгелдин парламент албан-чери бодунун номчукчуларының саны хей болурун күзээр. Оларның сонургалын оттуруп, быжыг бүзүрелин чедип алыры — ажылдың база бир угланышыны ында. Редакцияның коллегиязы бирги кварталдың солун чагыдылганын чизезиниң түннели-биле республиканың кожууннар аразында Бай-Тайга кожуун бирги одуругда болган дээрзи илереттинген. Ынчангаш аажок идепкейлиг чагыдыкчыларывыс, «Шынга» шынчызын көргүскен номчукчуларывыс деткип, оларның хей-адын көдүрер сорулга-биле аалдап чораанывыс ол.

Бай-Тайга кожуун Тываның барыын талазының кыдыг-кызыгаар чери болуп турар. 12 муң ажыг кижилер чурттакчылыг кожуунун экономиказының үндезини — мал ажыл-агыйы. Турар чер-девискээриниң талазы-биле республиканың найысылалындан болгаш төп черлерден ырак-узак, аргыжып чедери берге сумуларлыг кожуун. Барыын Саяннарның эдээнде чыдар болгаш, бойдузунун байдалы дошкун, суурлар аразының девискээрлери улуг, үлетпүр адыры барык чок болганындан бот-башкарлыг сайзыраарына эки байдалдар-тургустунмаан. Ындыг болганда саң-хөөзү колдуунда дотация хевирлиг деткимче-биле амыдырал-чурттап чоруур.

Бай-Тайга кожуунун чаа сонгуттурган чагырга даргазы Чап Шыырапович Донгак ужуражылгага кирип, ажыл-агыйының дугайында чугаалаанын соонда, хей санның номчукчуларывыска ону чедирер сорулга-биле сонургаан айтырларымыга чогумчалыг харыыларны алдым.

ЭКИ ЭГЕЛЭЭШКИННЕР — УЛУГ ДЕТКИМЧЕ

— Чап Шыырапович, силерге кожуунун Төлээлекчилер хуралының депутаттары бүзүрелди берип, хей үннери-биле бадылаандан бээр хей эвес үе эрткен болгай. Удурткучу кижиге ажылды канчаар углап-баштап эгелээриниң бирги чадазы — ажыл-агый болгаш чурттакчы чонун хөөнүн кичээнгелиг өөренип көөрү деп бодаар-дыр мен. Бир ай дургусунда кандыг эскериглерни кылып база кандыг түннелдерни үндүрдүңер?

— Бир-ле дугаарында, кол демдеглексе турар чүүлүм — моон мурнунда кожууну удуртуп турган чагырга даргазы Сергей Сайын-Белековичиниң эки эгелээшкени. Кожуунун ажыл-ижин, амыдырал-чуртталганын экижидер талазы-биле оон эгелээшкенин менээ улуг деткимче болду. Чүге дизе, кожуунун чыл отчеду-биле таныштырылгалар үезинде чон аңаа эки үнелелди берген чүве. Ол ажылдарны болгаш оон-даа өске чаартыкчы угланышкындарны уламчылаар деп сорулгалыг мен. Эскерген чүүлдерим чүл дээрге, ТР-ниң Чазааның тускай угланышкындарлыг программаларын ажылдап кылып турары чонга канчаар-даа аажок улуг деткимчени берип турарын эки деп үнелээр мен. Бисте эъттир уксаалыг инектерни «Чаңгыс-Теректе» азырап турар. Оларның чаш бызааларын көргөш, дыка онзазынар-дыр мен:

дыдыраш баштыг, инектерниң хевири безин бугазыг көстүр. Бистиң кожуунда ыңдыг уксааның инектери бары дыка эки, чүге дээрге ада-иём база малчынап чораан болгаш, ону кончук эки билер мен. Оон аңгыда чурттаар оран-сава бажыңнары хейү-биле туттунуп турар. «Көдээни сайзырадыры...» деп программа ажылдап турары — дыка эки деткимче. Чурттаар оран-сава тудуунун көргүзүлгелериниң талазы-биле бистиң Бай-Тайга кожуун республикада мурнуку одуругда чоруп турар. Эрткен 2012 чылда ажылгалче 20 бажың кирген. Боттарының күжү-биле туттунуп эгелээр, күрүнелден немей акшалаңдырышкыны деткип эгелээни чонун хей-адын көдүрүп турар. Федералдыг программаның акшалаңдырышкыны-биле 5 бажыңны өскүс уругларга туткан (үстүнде айтыпкан 20 бажыңдан аңгыда). Көдээни сайзырадыры, чаа эгелеп чоруур фермерлерге деткимче, сүткүр, эъттир уксааның малдарын өстүрер дээш, оон-даа өске программаларже киришкенивистиң түннелинде оларны деткээр акшалаңдырышкындарны чөпшээрзэн харыы бижик чедип келди. Кызыл-Даг суурда эът бүдүрүлгези ажыттыг. Мындыг өскүс ажылдар чонга канчаар-даа аажок эскертингир-дир. Бо чылын Тээли ортумаа школазын эде кылыры-биле 1 миллион 500 муң акшаны көрүп каан. Оон аңгыда

БАЙ-ТАЙГА — ХОВАР

Ч.Ш. Донгак дугайында кыска тайылбыр

«Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүнү Чап Донгак Бай-Тайга кожуунун чагыргазын бо чылдың март айдан эгелеп удуртуп эгелээр.

58 харлыг, башкы эртемниг, Тээлиниң профессионал училищезиниң директору болуп ажылдап турган Чап Донгакты кожуунун Төлээлекчилер хуралының депутаттары сонгул алганы ол.

Депутаттарның чугаалап турары-биле алырга, Чап Шыырапович — кожуунда хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи, өөредилге шугумунга болгаш күрүне черлеринге эгелеп-удуртур ажылдарга ажылдаан арга-дуржулгазы улуг ажылдакчы. Хүлээнген ажылынга харысалгалыг, салдыг сорулгаларын чедип алырда бергелерге торулгазын оон мурнунда ажылдап чораан черлеринге бадыткап көргүскен.

кожуунун школаларында физика, химия кабинеттериниң дерилгези болгаш Кара-Хөл школазының капитал септелгезинге 960 муң рубль акша көрдүнген.

ТР-ниң Чазааның деткимче-зи-биле кожуунун оруктарын асфальт-биле шывар ажылдар удавас эгелээр. 140 олуттук уруглар садының тудуу бо чылын эгелей бээр. Төлевилелдин смета документтери белен, чырык энергиязын киририне чарыгдалдар дээш 4 миллион рубльди шилчиткен. Эки чүүлдер хей.

Ынчалза-даа чедир кылып шыдавайн турар ажылдарывыс база бар. Чонун арагаже сундугуп чорууру — дүвүренчиг болгаш берге айтырларның бирээзи-дир. Оон когун узуткаар дээш удурткучулар-биле эвилелдежи, чогуур ужурулг ажылдарны кылып, кижизидилге айтырларынче онза кичээнгелин угландырып, улустун ужу-чанчылдарынче кичээнгелин колдаткан бис.

— Арагалаашкынын кол чылдаганы: бирээде, ажыл чок чорук, ийи дугаарында, өг-бүлениң сандаргай байдалында. Бо дээрге чүгле Тывада эвес, бүдүн Россияда эң-не чидиг социал айтырыг-дыр.

— Мен бодаарымга, эр улустун арагалаары чүгээр, а аныяк херээжен улустун аразында арага ижер чорук сөөлгү үеде көвүдөп тур. Херээжен кижилер амыдыралдың чаяакчызы болганда, тыва чонум келир үеде чер кырынга турар бе, турбас бе деп нарын айтырып тургустунуп келген деп бодап чоруур мен. Чылдаганын аңгы-бүрү: өг-бүлениң чидирип, ажыг-шүжүгүгө алыскан, а чамдыктары ажыл кылырындан чалгаараар, амыдыралдың аар-бергезин ажыл эртип шыдавас болуп турарлар. Шунту чүве кижиниң бодундан хамааржыр, бурунгаар көрүштүг кижилер кызымаа-биле бир-ле ажылды эгелеп, туттунуп, кылдынып, шуудап чоруй баар.

— Херээжен улустун арага алзып чорууру — эң берге айтырларның бирээзи-дир. Ие кижилер арагалаарга ажы-төлү өскүсүрээнин уржундан кудумчу кезип, тоянчылап эгелээр. Тускай эртемниг башкы болганында, бо талазы-биле Тывага төлөпиг салгалды кадык-шырак болгаш быжыг-туруштук кылдыр кижизидер дээр болзувусса, чүнү кылза эки деп бодаар силер?

— Ада-иениң үлегери чугула херек, кижизидилге өг-бүледен эгелээр болгай. Өөреникчилер башкыларындан үлегер алып, бир эвес башкызы арага ишпес болза, уруглар ону өттүңкүсээр, ол эки кижизидилге-дир.

Эки үлегерге даянып алгаш, кижизидилге ажылын чорудар болза, ынчан боттук түннелдерни чедип ап болур деп бодаар мен. Школадарда эр башкылар эвээш, а херээжен башкыларның саны хей болуп турар чорук база сагыш-сеткилди дүвүредип чоруур. Оол

уругнун мөзү-бүдүжү шимченгир, тенектеринге сундуг болганда, оолдарның кижизидилгезинче кол кичээнгелин угландыра болза эки деп бодаар мен. Ынчангаш оолдарны эр башкы кижизидер болза, ынчан эр кижиниң тура-соруу бир янзы болур.

— Чонувусту багай салдардан ушта тыртар талазы-биле чорудар ажылдарның дугайында чон-биле ужуражылгавыс үезинде чугаалажып турдус. Республикага ийи дугаар болуп эрткен Адалар форуму эр кижиниң сагыр ужурулг хажыттынмас дүрүмнерин хүлээп алган болгай. Бо эгелээшкениге хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Арага, таакпыны хоруп тургаш, ону шуут ажыгласа аргаларын өөренип көөр болза эки. Арага ишпейн, таакпы тыртпайн чоруурун кижилер бүрүзүндө шыңгы негээр болза, бир-ле эки түннелге чедип кээп болур бис деп бодаар мен.

Хоочуннарның арга-дуржулганын даяныгы — аныктарга үлегер-дир. Бистиң ада-иениң сагыш човангыр чораан, өөреникчи уруунуң онаалганын, үжүк-бирик билбес-даа болза, хынап берип, шыңгы негелдени салып чораан. Ажы-төлүңге эртем-билиг херек деп чүвени билеп чораан болгаш, ада-иелеривистиң бисти

кижизидеринге кириген кижилерге даа утундурбас деп чоруур мен.

— Чап Шыырапович, чергезинде болгаш Р.Кайы политикти сонургалар силер?

— Мээң бодалым-би, тыва чаңгыс чер-чурттуу Шойгуну сонургаар мен. Ынчангаш, Чыңгис-полководчузу Сүбедей, кижини алгаш көөр чүве бодаттын болгаш Ортаагы төөгүзүнүн материалдары тыва кижилер деп бижир. Оон бадыткалын амыдырзе бээр боор. Каш чүс-чү эрте бээр, улуг орус башкының оң талакы кижилер чораан деп Сергей алдар-адын дараазында кырыс төөгүдөн билеп. Сергей Күжүгетовичиниң болгаш аңаа чоргаарлары мен.

— Улуу-биле четтир Шыырапович. Кожуун рунгаар сайзыралың болган ажыл-херээңер ч салдыг сорулгалар чонунар-биле демнегаш, эчизинге чедер «Шын» солунун номчының мурнундан күзеп чөпшээрер көрүңер. Инна ДАМБА-

Бай-Тайганың ховар кижилер

Тыва Арат Республиканың бир дугаар саң-хөө сайыды Х.Ананды Мандыкпаа огулу.

Хей-ниити ажылдакчызы, ТАР-ның Биче Хурал Президиум даргазы чораан Хертек Амырбитовна Анчымаа-Тока.

Күрүне, партия, хей-ниити ажылдакчызы, журналист, чон Күжүгет Сергеевич Шойгу.

Социалист Күш-ажылдың маадырлары: Үрүл Шыыра Кандан, Калдар-оол Хертекович Данзырык, ССРЭ-ниң Улус башкызы Арья Араптановна Алдын-оол, ССРЭ-ниң Улустун Алексей Боктаевич Чыргал-оол.

Тываның чурттакчы чонунун амыдырал-хандырылга сайыраан Хертек Даржаа. Тываның прокурору, иштики херектер чораан генерал-майор Владимир Кара-Сал. Тываның кадык чорал сайыды чораан Бады Чуглур. Тыва Республиканың өөр сайыдынга үр чылдарда ажылдаан Николай Конгар.

Тываның Улустун башкылары: Борбак-оол Араптан, Март-оол, Красс Салчак. Хоочун журналист, Тыва Республиканың эдилекчизи Таан-оол Хертек.

РФ-тиң Репин аттыг күрүне шаңналының эдилекчилери чонар мастерлер: Хертек Тойбухаа, Дондук Тойбухаа, Саая. РФ-тиң алдарлыг болгаш Тываның Улустун артисттеринин гүлөк Конгар, Николай Өлзей-оол, тыва циркниң тургузукчу Күжүгет Хензиг-оол, Дмитрий Очур, Россияның болгаш Тываның Улустун артизи Людуп Солун-оол, Тываның Улустун артисти Хертек Шириин-оол, Александр Салчак. Тываның алдарлыг уран-талантылыг чурукчулары: Сергей Кочаа, Владимир Са, Александр Ойду, Валерий Ооржак, Алексей Кагай-оол, К.Хунан, Алексей Артаа, Хеймер-оол Донгак.

Композиторлар: Дамба Хүреш-оол, Борис Чамбыт, Григорий Базыр, Анатолий Конгар, Мөңгүн-оол Дамбаштай, Алма Хомушкы.

Чогаалчылар болгаш шүлүкчүлөр: Константин Тоюн, Сары Салчак, Салчак Самба-Людуп, Борис Чүдүк, Виктор Сагаан, Каң-оол Чүлдүм, Салчак Содунам, Салчак Көк-оол, Света Самбий-оол, Мария Күжүгет, Сайлыкмаа Комбу, Меңги Оор Тайгана Очур.

Ат-сурагылыг мөгелерден Салчак Намчыл, Киров Хомушкы.

КИЖИЛЕРНИН ЧУРТУ

ТУРУЖУН БЫЖЫКТЫРАРЫ-БИЛЕ...

«Бир суур — бир бүдүрүлгө»

Бай-Тайга кожунун социал-экономикалык туружун быжыктары-биле чогуур хемчеглер турар. «Шын» солунун Бай-Тайга кожунун хунунде кожуга таласы-биле оралак-Лидия ХЕРТЕК-биле ол дуга-чугааны бистиң корреспондентис кылган.

«Бир суур — бир бүдүрүлгө» бернатор төлөвилелин амы-га боттандыраар сорулга сал-ын болгай, Бай-Тайга кожун-азы-биле канчаар ажилдап-ан сонугадыр көрүнерем, Кыргызовна.

Кожунун 2015 чылга чедир-экономикалык хөгжүлденинче кирип турар адырлар-иле көрдүнгөн хемчеглерге-р «Бир суур — бир бүдүрүл-гө» төлөвилелди боттандыра-алар, тодаргай ажилдар-ген. 2013 чылдың январь 16-ун чергелиг ажилчын комис-сустунган. Олче кожунунчу-лары, суму чагыргалары-ргалары, суму баштыңнары-урар. Мурнувуста турар кол-чүл дээрге, бар аргаларны-тургаш, чаа бүдүрүлгелер-дары болгаш оон мурнунда-л турганның шыдал-улам күштелдирери болур. тодаргай ажил-херектерге-көрүнерем.

Либ быжыраар ажил суму-де шагда-ла эгелзэн. Чүгле-урда безин дөрт пекарня-ру сорттун хлебтерин бы-турар. Ам кол кичээнгейни-шынарынче-угландырып,га хлебти шилип садып-дал тургустунган болганда,яның шынары улуг рольдуг-чугаажок. Ынчангаш кол-үрүзү оларның быжырган-мданыг, чаагай болурун-ыр дээш ажилдап турар. Ол-иле арга-дуржулга кожун-шаандан бээр кожа-хелбээ-сумуларның чурттакчылары-евин чаагайзынар турганын-ир.

Арлыкчыларывыс социал-рга кирип турар. Олар-деткимче кадар тускай-р. Кожунун ол фондузу-кчыларга чээлиерни шаа-ип турар. Чоокта чаа аныяк-кчыларга өөредилге семи-организастан эрттирдивис. узунда хлеб пекарнязынга

электри энергиязын кирип алыр-сорулга-биле ТР-ниң Экономика-ямызы-биле дугуржулга ажилы-чоруп турар. Бо айның 24-26-дан-бээр түннели билдине бээр. Чазак-Даргазының социал грантыларыга-сайгарлыкчыларывыс идепкейлиг-киржип турар.

— Дүк хүлээп ап, оон ажы-лалын калбартыр таласы-биле-кандыг хемчеглер алдынып турар-ирги, Лидия Кыргызовна?

— Дүктү ырак-узак кожун, хо-райларже барып дужаары артык-шүүдел үндүрер, ынчангаш ону-болдурбазы-биле биез турганы-ышкаш, дүктү чондан хүлээп ап-турар аларган. Дүк салып, оон кидис-кылып, энчек эжип, ширтек кылыр-ажылдар оон мурнунда-ла бичи-бичилеп чоруп турган болза, ам ону-улам калбартыр, улам сайзырадыр-ажыл эгелзэн. Олче чонну калбаа-биле хаара тудар-сорулгалыг бис, оон ажилчын олуттарны-тургузуп турар бис. Ылангыя дүктен, ал-гы-кештен янзы-бүрү-сүй белектер кылы-рын чон сонугал-биле шиңгээдип эгелзэн.

— Ажилчын олуттар тургузары-үениң негелдези болгай, аңаа-хамаарыштыр база тодаргайлап-чугаалаптар силер бе?

— Бистиң Кызыл-Даг сумуунда-Сергей Долчааевич, Чечен Серен-овна Монгуштар — картофель-бигү албан организацияларны каш-чылдарның дургузунда хандырып-келген сайгарлыкчыларывыс-тыр. Оларга өөрүп-четтиргенивисти-иле-редип, адал; мактавас аргавис-чок. Үрезин-биле база бүгү албан ор-ганизацияларны, чурттакчы чонну-хандырып турар улус. Бо хүнде оларның-шыгжамырында 20 тонна картофель-үрезини бар, ынчангаш хергелзэн-кижилер, коллективтер чагыын-ки-рип болур. Элбек дүжүттү ажаап-алырынга, чазын картофельди тарып-олуртурунга аныяктарны ажилче-хаара тудуп, ажилчын олуттарны-олар тургузуп турар. Оон аңгыда-аныяктар ортузунга кижизидилге-ажылынче улуг кичээнгейни салып-турары биске дыка улуг деткимче-болуп турар. Бо арга-дуржулгалыг-сайгарлыкчыларывыстан аңгыда, чаа-тургустунуп турар өске-даа хуу сай-гарлыкчылар, арат ажил-агыялары-ажылчын олуттарны тургузуп турар. Устүнде чугаалааным өг-бүлө дээрге

чаңгыс-ла чижек эвес-тир.

— Сумулар аайы-биле алыр-болза, кымнарның ажылын дем-дегелеп болур силер?

— Кызыл-Даг сумуунда Лидия-Монгушовна Кочаа национал идик-хепти алгы-кештен, пөс-таавыдан-даарал турар. Алгы-кешти 20 чыл-бурунгаар-ла эттеп, быжып, даарал-эгелзэн, ам ону улам калбартыр-сорулгалыг. Шаандан бээр-ле су-мунун удуртулгазынга ажилдап-чораан болгаш Лидия Монгушовна-ылангыя аныяк-өскенни өрү тыр-тып, арга-дуржулгазын дамчыдып, ажилчын олуттарны тургузарынга-үлүүн кирип чоруур. Оон өөнүң-ээзи ус-шевер мастер Сергей Хомуш-куевич Кочаа аныяктарны өөредип, ус-шеверлелге, узанып-дарганнаа-рынга өөредир болгаш ыяштан, даштан, өнүг металлдардан янзы-бүрү суй белектер, каасталгалар

дукциязын болбаазырадып эгелзери-биле сүт-бараан фермазын катап-тургузар сорулгалыг бис. «Бай-Тал»-КУБ сүттү болгаш оон кылган өске-даа продукцияның анализин кылыр-дериг-херекселдер-биле четчет-тинип турар. Сүттү таарымчалыг-кылдыр савалааш, садып-сайгарар-ажыл келир чылдың эгезинден бээр-боттаны бээр дээрзинге идегеп-турар бис. Амдыызында ферманы-катап тургузары-биле септелге-ажылдары эгелзэн.

— Оон мурнунда бүдүрүп-тур-гаш, кагдынган турган болза, ам-катап эгелеп турар бүдүрүлгелер-бар деп билип тур мен...

— Ийе, бар. Кызыл-Даг сумуунга-колбаса бүдүрүлгезин катап тургу-зар бис. 1990 чылдарда Кызыл-Дагга-колбасаны кылып турган болгай. Чаа-эгелеп чоруур сайгарлыкчы Орлан-Адыг-оол хаан ажаап турар. Ол 30-эттир, сүткүр ук-саалыг 30 инектерин-бугазы-биле катая-садып алган.

Кара-Хөл суму-зунун чурттакчызы-Алексей Иргит арат-ажыл-агыяларының-грантыларынга кирип тургаш, 740-мун рубльди камгалап ап шы-даан. Ол «Бай-Тал» КУБ-тан хойларны-садып алган. Эт, балык ыштаар-бүдүрүлгени ажадар сорулгалыг-ажылдап турар. Ону амыдыралга-боттандыраары-биле электри энер-гиязынга коштунар таласы-биле Эко-номика яамызы-биле дугуржулгазын-кылган. Бо чылын оран-савазының-септелгезин, дериг-херекселдер-биле четчелзешкинин кылып алгаш, 2014 чылдың эгезинден бээр-ыштаан-эт, балык аймаан садып-сайгарып-эгелээр сорулгалыг.

— Оон мурнунда Бай-Тайгага-шуут турбаан бүдүрүлгө ажадып-турар кижилер бар бе?

— Мерген Оюн Кызыл-Дагга ары-азырап эгелзэн. «Бай-Тайганың ары-чигири» деп төлөвилели улуг со-нуургалды болдуруп турар. Эрткен-чылын, эвээш-биче-даа бол, орул-ганы алган. Ам Чазак Даргазының-грантыларынга кирижи-биле чогуур-документилерни ол белеткеп турар.

Бажың-балгат тудуун хөгжүдери-биле пеноблок бүдүрүлгезин Иван-Таргын Тээлиде ажиткан. Электри-энергиязынга бүдүрүлгө коштунган. Чырык, чылыг бар. Баштайгы-про-дукциязын үндүрер деп турар. Ону-бажың-балгат тудуунун ажыгалыныче

Лидия Кыргызовна Хертек.

шенеп кирир.

Тууйбу кылыгларын Альберт-Конгарның бичи хемчээлдиг-бү-дүрүлгези кылып турган, ам оон-күжүн улгаттырган. 3000 тууйбуну-бүдүргөн, хынаарга, стандарттарга-дүгжүп турар болган.

Бай-Тал сумуунга бе сүдүнден-хымыс кылыр тускай цехти Кызыл-Кат Николаевна ажадар сорулгалыг. Чээлини алган. Фаина Арапчыт-«Өргээ» деп төлөвилелди тургус-кан. Ол хүнде 25 кг манчыны, өске-даа полуфабрикаттарны бүдүрүп-эгелей берген. Найырал сумуунга-ногаа өстүрер ажил-агыяны катап-тургузар төлөвилелди Меңги Хертек-кирип турар. Маадыр Бурундукай-дүк болбаазырадыр ажилды улам-чылап турар. Чагылар кожа кожун-нардан безин кээп турар.

Эңне солун төлөвилел — «Өргээ»-интернет-магазинни ажадары. Аңаа-чиңгине тыва өгнүң дериг-херек-селдеринден эгелзэш, тыва нацио-нал аш-чемнерни бүдүрүп, садар-ужурлуг. Даштан солун суй белектер-кылырының төлөвилелин профтех-училищениң башкызы Белек Алек-сандрович Күжүгет белеткеп турар.

— Нити түңнелден кылып-көрүнерем.

— Сайгарлыкчыларның үндүрүп-төлөвирин улгаттыргандан бээр, ону төлөп күш четпейн баргаш, эгелеп алган ажилын каар ужурга-таваржып турары хомуданчыг. Эрт-кен чылын 182 сайгарлыкчы турган-болза, бо чылын 35-жи кызырылган. Бодувус талазындан артканнарын, арай деп бут кырында туруп ал-ганнарын деткип, болур-чогуур-дузаны көргүзөр сорулгалыг бис.

— Бай-Тайганың хуу сайгар-лыкчыларының ажил-херектерин-моон соңгаар-даа тодаргайы-биле-солун арнынга чырыдар бис, че-дишкениннерни күзедивис. Ин-тервью дээш четтирдим.

ЧОННУН ҮНЭЛЕЛИН АЛГАН

Күжүгетке шаңналды И. К. Дүктүг-оол тыпсып тур.

Кежээ Н. Өлзей-оол аттыг-Культура бажыңыга чурт-такчы чон-биле «Шын» солунун-журналистери ужурашкан.

Редакция коллегиязының мур-нундан өөрүп четтиришкенин бижиктерин идепкейлиг бижикчи-леривиске болгаш почта ажилдак-чыларынга солун чагыдылганыга-идепкейлиг киржилгези дээш ты-выскан. Оон соонда кожунун харылзаа белдириниң начальниги-И.К. Дүктүг-оол кожунда эң хөй-чагыдылга кылып турар өг-бүлелер-ге тускай шаңналдарны тывыскан. Оларның аразында хөй чылдарда-кожуун чагыргазының даргазының-оралакчызынга, көдээ ажил-агый-эргелелиниң начальнигинге ажилдап-келген Николай Степанович биле-өөнүң ишти, өөредилге эргелелиниң-килдис эргелекчизи, РФ-тиң нити-билиг өөредилгезиниң хүндүлүг-ажылдакчызы Любовь Комутовна-чурукта. Күжүгеттерниң өг-бүлөзи

эң хөй чагыдылганы кылып, аныяк-өскенге үлөгер-чижээн көргүзүп-чорууру дээш тускай шаңналды алды.

Солун ажилдакчылары-биле-ужуражылга үезинде Хемчик школа-зының орус дыл болгаш литература-башкызы Тараа Салчаковна Оссур-чогаал бижип чоруур кижилер болгаш, солунунун литературлуг арыннарынга-шүлүк, проза аймаан элбеди парлап-турарын дилзэн.

Уруглар библиотеказының эрге-лекчизи Наталья Пенеевна Салчак-солун ажилдакчыларының чымыш-тыг ажилынга хамаарыштыр чылыг, чымчак сестерни чугаалааш, солун-арыныга амыдыралчы материалдар-ны парлаарын, ылангыя янзы-бүрү-чээлиер дугайында тайылбырларны-чырыдарын дилзэн.

Кожунда Хөй-нитти чөвүлели-ниң даргазы Зоя Серен-Доевна-Хомушкү сөс ап чүве чугаалааш, мынча дээн:

— «Шын» солунунун бистиң ко-

жуунга чурттакчы чон-биле ужура-жып турары дыка өөрүнчүг-дүр. Республикада бүгү-ле болуушкун-нары тодаргайы-биле оон билип, ону номчуп чоруур бис. Чамдык-журналисттерниң бижир аянындан-на кымның чүүлүл дээрзин танып, билип орап бис. Солун ол хире-биске чоок. Соок кыш, изиг чай дивес, кызымаккай ажилдап чоруур почта-льоннары шаңнал-мактап турары-дыка-ла чүүлдүг, чөптүг-дүр. Мээң-авам Дүү-Дарый Байыр-ооловна-Салчак бүгү назынында почта-льон-нап ажилдааш, Ленин орденинге-четкен. Авамны сактып, сагыш-сет-килим дойлуп орду. Солунчуларның-көдээ ишчилерге кичээнгейни дээш-өөрүп тур мен.

Ажыктыг саналдарны кирип, солунун ажилынга эки үнелелди-берген номчукчу, бижикчилеривиске-өөрүп четтирдивис.

Арынны Светлана БАЛЧЫР-белеткээн.

ТЫВА ДЫЛЫВЫСТЫ УТПААЛЫҢАР

2013 чылдың апрель 2-де үнген «Шын» солунуң № 39 үндүрүлгезинде Чаа-Хөл кожуунуң Чаа-Хөл сумуундан Олчатмаа Ховалыгының «Дыл — чоннуң өртек чок эртинези» деп чагаазыңа хамаарыштыр Тываның күрүне университетинин тыва филология болгаш нити дыл эртемнин кафедрасының доцентизи, филология эртемнеринин кандидады Клара Бүрбүлдеевна Доржунуң санал-оналын номчукчуларывыска таныштырдывыс.

Бо чагаада бижиттинген айтырыглар тыва чонга эң чугула деп чүве билдингир, шагдан тура көдүртүп турган. Ол дугайын мээң бижип турган чүүлүмден база үзүндүнү кириейн:

«Орустап билбес уругларын дыл өөренип алзын дээш, 1 класска-ла тыва дыл өөренимез азы орус дылдыг уруглар өөренип класстарже кирип ада-иелер сөөлгү үеде көбүдзүн. «Орус класстар» деп адап турарывыс класстарның өөреникчилеринин хэй кезии тыва уруглар турбуже, оларда төрзүн тыва дылын, чогаалын, төөгүзүн, географиязын... өөрөтпейн турары элдеп-тиг.

Кандыг-даа кижжи бир дугаарында төрзүн дылыңа долгандыр турар бойдусту, амыдыралды шүңгээди алырга, өске дилдарны өөренип белең болгаш эптис. А орус дыл билбес бичии кижжи школа амыдыралыңа чаңчыгып чадап чыда, өске дылга чаа-чаа эртемнерин канчап шүңгээди алырыл? Тыва кижинин ындындан пөрүк, эгеничел чаңы база бар болгай. Ынчангаш бичии класска-ла уругларны багай өөренип, чүве шүңгээди алыры кышак уруглар санынче кирип кааптары меге эвес. Ындыг янзылыг аңгылап каапкан уругларда кандыг чырык келир үе турар деп? Бо-ла чөрүлдээр артында чүү чаштып турарыл?

Шак мындыг байдалга хевээр турар болза, тыва дыл чидеринин кырында келген. «Дыл чокта, чон чиде бээр» деп мерген чугаа бар. Тыва дыл кырынга бис чугаалашпас болзувусса, бистерден өске кым-даа чугаалашпас. Бис дылывысты камнабас болзувусса, өске кайы-даа чон камнабас. Өг-бүлөгө тывалашпас, ада-иези тывалап билбес болза, ол өг-бүлениң уруглары, аларның уругларының уруглары... база тывалашпас. Ынчалдыр-ла ол төрзүн дылын билбес салгал дазыл-дамырланып чоруп каар. Чеже ындыг өг-бүле туруп кээр, ынча төрзүн дылын билбес бөлүктөр, аймактар туруп кээр...

...Амгы үеде дургелип келген айылы тыва дылда бар, үргүлчү азы нити ажыггалдың сөстөрүн безин орус сөстөр-биле солуп ажыглап турар апарганывыста! Эң көскү болгаш эң дүвүренчиг чижек кылдыр кандыг-даа кижинин эң бир дугаарында ажыглаар сөстери, эң эргим ава, ача деп сөстөрнү мама, папа деп адап турарывыста! Тывада чурттап чоруур орус чон кайда уругларын орустап эвес, а тывалап авай, ачай деп ададып өөредип турар-дыр? Ол-ла **ава, ача** деп сөстөрдөн укталган **кырган-ава, кырган-ача, даяй-ава** дээн чижектиг сөстөрнү база-ла орустап адап турарывыс меге эвес. Кырган-авалар, кырган-ачалар безин боттарын **бабушка, баба, бабу, дедушка, деда** бис дижип орамы биске, тываларга, ыглак-санчыг болур ужурлуг.

Хүн бүрүдө ажыгларывыс

херекселдер, аяк-сава аттары илередир тыва сөстөривис бар турбуже, кызып-кызып орус сөстөр-биле адаар-дыр бис. Бир катап нити чененилге черинге мен омааш херекселдеш, ону тывалап айтырарымга, ында ажылдап турар аныяк уруг менче кылчаш кылдыр көргөш, кыжырааныг аян-биле «ложканы омааш деп турар» деп хыйланган чүве.

Бо-ла бүгү чүнү чугаалап турарыл? Тыва чараш, эргим сөстөрнү ажыглабайн-на турар болзувусса, ол сөстөр дыңнаарга эпчок, кадыг, каржы дыңналыр апаар болгаш чоорту уттундурар каар. Бир катап элзэн улгады берген угбай ада-иезинин

Бистиң өгбелеривистиң чүс-чүс чылдарда кандыг-даа күрүнениң составынче кирип-даа чорааш, кандыг-даа дарлалдың адаанга түрөп чорааш-даа, амгы салгалга хумагалап арттырып каан тыва дылывыс ам 30-50 чыл болгаш читпезин деп бодаар болзувусса, тыва кижжи бүрүзү бодун шүгдүнүп, дылын хүндүлээр апаар. «Ава, ача, кырган-ава, кырган-ача» деп эргим, чараш тыва сөстөривистен ыядып, эпчоксунмайн, олардан ойталавайн чоруур болзувусса, тывалар болуп артып калыр бис.

дугайында чугаалап ора, мам, папам дээрге, мен кайгап, оон чүге тыва сөстөрнү ажыглавын айтырарымга: «Авай, ачай дээримге, кадыг дыңналыр-дыр» — дээн чүве. Оон школа назылыг уругдан база ол-ла айтырыгны салырымга, тыва сөстөр эпчок болуп турарын дыңнаткан. Ажыглап өөрени бергени төрзүн эвес сөстери тыва сөстөрдөн чымчак, эптис болуп турары элдеп-тиг».

2011 чылдың август айда «Шын» солунга үнген «Төрзүн тыва дылывыстың эдилекчилеринге» деп мээң материалымдан үзүндүнү киридим. Мындыг хевирлиг айтырыгларны моон мурнунда чеже-даа бижип, тодаргай чижектерге даянып, бижип турган мен. Оон кандыг түннелдер үнгенил ынчаш? Бодум хуумда, тыва дыл башкыларындан, ада-иелерден азы бүгү тыва чондан санал-онал манап чадааш, шылап калып, чөгел төткен мен...

Ол айтырыгны өске-даа бижикчилер көдүрүп келген... Ынчалза-даа ол ам-даа турган черинден шимчеш дивээн, чежеге дээр бис, бөдүүн чон азы эрге-чагырга холда тутпаан улус, чугаалап кээр бис? Ындыг хевирлиг чагааларны херекке алыр улус бар бе? Бисти кым дыңнаарыл? Мен бодаарымга, бо тыва дыл дугайында айтырыг дөгейленип кел чыдар сөстөр апарган.

Ынчангаш ук айтырыгны ТР-ниң Чазааның база Өөредилге болгаш эртем яамызының мур-

нунга тургузар ужурлуг айтырыг деп бодап тур мен. Кандыг-даа сайзыраңгай күрүнелер, чурттарда дыл — күрүнениң болгаш нитилелдин кичээнгейинин төвүнде турар чугула объект. Чижээ: Франция, Италияга эң 1 дугаарында дыл өөренир болгаш сайзырадыр академиялар ажыттыг; аңаа лингвистер 1 дугаарында академик деп атка төлөпиг болган. Санкт-Петербургка 1783 чылда Россияның Эртемнер академиязын база 1 дугаар школаарны дылды өөредир сорулга-биле ажыткан дээш, оон-даа өске чижектерни хөйү-биле кирип болур, ол шупту билдингир чүүлдер-дир.

Бир эвес бистиң өгбелеривистиң чүс-чүс чылдарда кандыг-даа күрүнениң составынче кирип-даа чорааш, кандыг-даа дарлалдың адаанга түрөп чорааш-даа, амгы салгалга хумагалап арттырып каан тыва дылывыс ам 30-50 чыл болгаш читпезин деп бодаар болзувусса, тыва кижжи бүрүзү бодун шүгдүнүп, дылын хүндүлээр алаар. «Ава, ача, кырган-ава, кырган-ача» деп эргим, чараш тыва сөстөривистен ыядып, эпчоксунмайн, олардан ой-

туразын, чогаалчыларын... билбес кижжи **тыва мен** деп адаттынып шыдаар бе?

А Кызылдың 10 дугаар кадыгы кошкак уруглар школазында эге класстарда база төрзүн дылыңга бодалын чедир илередип шыдавас тыва уругларга безин тыва дылды өөрөтпейн турар. Ол айтырыгны ук школаның башкылар коллектив оон мурнунда 2003 чылда база Чазак деңнелинге чедир көдүрүп турган. Орустап бижир байтык, бодалын орус дылга илередир безин берге уругларга төрзүн дылын, тыва үжүглелин өөрөтпейн турарын чүү деп чугаалаар бис.

Оон аңгыда тываларның хөй кезин, оон иштинде тыва интеллигенция, эртемденнер болгаш башкылар (харын чамдык кожууннар бүдүнү-биле) безин сөөлгү үеде христиан шажынче, оон сектазының аспаанче кирип турары чажыт эвес. Ындыг аспака туттурган улуска **тыва кижжи, тыва дыл** дээн чижектиг чүүлдер ыдыктыг эвес апаар, ынчангаш тыва дылды, чогаалды өөренир күзел, сонуургал чайгаар-ла хөмдүнүп каар. Ынчангаш бо-ла айтырыгларны шажын-чүдүлге-биле база холбаштыр көрүп, шиитпирлээр болза эки.

Чеже-даа күрүне дылы кылдыр санаттынып турар болза, кудумчуларның, автобус доктаар черлерин, организацияларның, хөй-нитти черлеринин...аттары чүгле орус дылда бижиттингени-биле «Лопсанчапага дүжер; париж матерскаяже баар, столоваяга обедээр» дээн чижектиг хайнак чугаалар үнүп турары каракка чаржынчыг, тыва кижиге ыядынчыг. Ол аттарны тыва, орус дылдарга бижип болур. Ол-ла бүгү Чазактың шиитпирлээр айтырыгы-дыр.

Бо чагаага хамаарыштыр оон аңгыда ТГШИ-ниң, ТНШХИ-ниң ажылдакчыларынга, хоорайның өөредилге килдизинге болгаш школа башкыларынга база номчудуп сайгартыр болза эки деп саналдыг мен.

1989 чылда тыва чугаа культуразына тураскааткан Чазак деңнелдиг эртем конференциязы болуп, аңаа дыка хөй айтырыгларны сайгарып, шиитпирлерни хүлээп ап турганын сакты-дыр мен. Оон соонда үениң канчалдыр өскерли бергенин билир-ле болгай бис. Ам чүге ындыг конференция, чыыштарны эрттирип болбас деп?

Клара ДОРЖУ,
ТывКУ-нуң тыва филология болгаш нити дыл эртемнинин кафедрасының доцентизи.

Өөредилге, эртем болгаш инновациялар килдизи:

Клара Бүрбүлдеевнаның санал-оналын чүүлүг деп санааш, үстүнде ады кирген организациялардан — ТГШИ-ниң, ТНШХИ-ниң ажылдакчыларындан, хоорайның өөредилге килдизинден болгаш школа башкыларындан база номчукчуларның саналдарын, бодалдарын база күзелдерин манап артывыс. Санал-оналдарны «Шын» солунуң электронук почтазынче, чагаа-биле редакцияның чагаа килдизинче чоргузуп болур.

Харылзажыр телефоннар:
2-03-88 — чагаа килдизи,
2-30-69 — улус хүлээп алыр кабинет.

Өрттерг удур

Тыва Республиканың Чазааның айтымы биле апрель 15-ке чедир өрт айыыл чок чорутуу чарлаан. Арга-девискээрлерде оларга 400к чылыг 35 чөөнчүнүң шупту леринин объект малчын турлагла айылындан каталазы-биле хөйни бо айың дурдурдур.

Олайын хуу-саазын чижеглеп айыткан, чүге дизе кожуннарның девискээринде агаар-бойдустун байдалындан өрттен чорук хамааржыр.

Онза байдалдар тус чер эрге-чагыргалары гаш огород-сад эштежил төлээлеринин, чуртталгынине, огород-сад эштежил девискээринге болгаш дыштаныр черлеринге кыпсырын, бок өрттеп дурбас, ховуларга хөй өрттер арга-ыяштыг девиске дамчып бербезин дээш чок хайгааралды доктаа-дар.

Өрттерден айыыл чорутуу айының үезинде Онза баямызының республикада гелелинниң ажылдакчылыг өжүрери-биле суг сорду объектилеринин, суглуг автооруктарның байдал өжүреринге чугула херек рекселдин бар-чогун хөй чурттакчылыг черлеринин дызында өрт дугайында лээр системалар үрелик хыналда үезинде илерзэн-гайында медээлер системасын, тургузуп алырын эрге-чагыргаларының удур-рунга сүмелзэн.

Хыналда үезинде кол четпестер — өрт системаларның үрелик ачугу, арга-эзиммеринин дургаар черни аңдарып, килиндектерин белеткевээр.

Апрель 18-те Чазак Республиканың оралакчызы Виталий на-Сады өрт айылынга боду дугайында хуралды эрттир-

Дузалап тур

Бо чылдың 15-те Черби суурга тиралыг бажың өрттү

Кызыл кожуунуң администрациязының дыңнатка-ле алырга, бажыңы өрт өг-бүлелерни аңгы-аңгы тираларда чурттадып идик-хеп болгаш аш-чере мана-биле хандырган, кижжи бүрүзүнге 10 муң дузаны чаңгыс удаа көртү Чаа бажың тудуп алыр өг-бүле бүрүзүнге чер тугун болгаш тудуг материалын үндүрүп бээринин азырын шиитпирлеп турар.

Снежана ШОНОВА
Тыва Республиканың мааты камгалалының онза байдалдар агенттигинин специализи.

1986-1995 чылдарда төрүттүнгөн хамаатыларны 2013 чылдың апрель-июльда
Тыва Республикадан шериг албанынче келдиртиринин дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

1986-1995 чылдарда төрүттүнгөн, шериг учурун турар болгаш четта турбаза-даа, шериг турар хүлээлгелиг болгаш курлавыр-Россия Федерациязының хамаатыларын чыыдай-хамаатылар дээр) шериг албанын-1988 чылдың март 28-те «Шериг хүлээл-болгаш шериг албанының дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр 2013 апрель-июльда Тыва Республикадан шериг организастыг эрттирер сорулга-би-

Тыва Республиканың келдиришкин ко-миссиязын, республиканың муниципалдыг ра-йоннарының болгаш «Тыва Республика Кызыл хоорай округунуң келдиришкин ко-миссияларын тургузар.

Мында кошкан дараазында чүүлдерни ба-дыр:

Тыва Республиканың келдиришкин ко-миссиязын составын (кол болгаш курлавыр); республиканың муниципалдыг районнары-болгаш «Тыва Республика Кызыл хоорай» округунуң келдиришкин комиссияла-рын составтарын (кол болгаш курлавыр).

Хамаатыларны шериг албанынче келдир-республиканың чыылда пунктузунуң чо-ле Кызыл хоорайның шериг комиссариа-ды келдиришкин пунктузунуң баазынаг-а бадыр.

Тыва Республиканың Кадык камгалал ш.социал хөгжүлдө яамызы:

муниципалдыг тургузулгарга эмчи комис-сия эрттиреринин графигин ажылдап кылыр-бадылаар, оларда чедишпейн турар специалистерни республика ужур-дузалыг-ге-профилактика албан черлеринде ажыл-уурап эмчилериниң күсели-биле четчелээр; 2013 чылдың келдиришкин компаниязын специалистер-биле, ВИЧ болгаш РВ хынал-га хан алыр лаборантылар-биле, эргежок эмнер-биле, медицина дериг-херексел-биле, көжүп чоруур рентген тургузулгалары-шериг албанынче келдиртир ужурулг-херексел болгаш эт-сеп-биле хандыра; эмчи шинчилгезин стационар (амбулатор-аас эртери негеттинип турар шериг назы-ры чорудар муниципалдыг тургузулгарда-ге албан черлериниң даңзызын, эргежок оруннарны тускайлавышаан, тодарадыр-и ону Тыва Республиканың шериг комис-сияга дыңнадыр.

5. Сүмелээр болза:

а) Хамаатыларны шериг албанынче келир-тир турар үеде Тыва Республика талазы-би-ле Иштики херектер яамызына:

— хамаатыларны келдиришкин пунктула-рындан Тыва Республиканың шериг комиссариадының чыылда пунктузунче организастыг чорударын хандыра сорулга-биле Тыва Рес-публиканың шериг комиссариадының муниципалдыг районнарда болгаш Кызыл хоорайда килдистер-биле дугуржуп тургаш, полицияның нарядтарын тускайлаар;

— Россия Федерациязының Чепсектиг Күш-терин четчелээр-биле хамаатыларны чорудуп турар үеде Тыва Республиканың чыылда пункту-зунга полицияның нарядының дүн-хүн чок де-журныйлаашкынын тургузар;

— чыылда пунктузундан шеригке келдир-кеннерин команданы чорудуп турар үеде хоорай даштынче айыыл чок үнерин хандыра сорулга-биле ОШАЧКИ-ниң ажылдакчылары-ның экипажын тускайлаар;

— шеригке келдиртир назылыг, «С», «Д», «Е» категориялыг чолаачы шынзылгалыг хамаа-тыларның даңзызын тургузар болгаш ону Тыва Республиканың шериг комиссариадынче чору-дар.

б) Кызыл хоорайның мэриязы учет-келди-ришкин ажылын чорудары-биле 2013 чылдың март 28-те «Орус культура төвүнүн» көрүкчү-лер залын тускайлаар.

в) Муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының баштыңнары — келди-ришкин комиссияларының даргалары Тыва Республиканың шериг комиссариадының кил-дистер начальниктеринден чагыгларны 2006 чылдың ноябрь 11-де Россия Федерациязының Чазааның «Россия Федерациязының хамаа-тыларын шериг албанынче келдиртиринин дугайында» дүрүмү бадылаарының дугайында» №663 доктаалыга дүүштүр шериг албанын-че келдиришкин-биле холбашкан техниктиг-ажылдакчыларны болгаш харылзаа, транспорт болгаш материалдыг өске-даа чепсек-херексел-дерни тускайлаары-биле каттай хүлээп алыр.

б. Хамаатыларны шериг албанынче келдир-тип турар үеде Тыва Республиканың Культура яамызы:

— Тыва Республиканың чыылда пунктула-рынга агитаторларны тускайлаар;

— хамаатыларны шериг албанынче келдир-тип турар үеде кижизидилге ажылының болгаш

Тыва Республиканың чыылда пунктуларына-га культура-массалыг хемчеглерниң талазы-биле планнарны күүседиринге деткимче көргүзөр;

— өөредилге-келдиришкин ажылының та-лазы-биле чыылданы эрттирер-биле Улусчу чо-гаадылга бажынының көрүкчүлөр залын болгаш биче залын 2013 чылдың май 15-те тускайлаар;

— бот-тывынгыр уран чүүл коллективте-ринин, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочун-нарының, Чепсектиг Күштерниң хоочуннары-ның, интернационалчы дайынчыларның, шериг-же келдиркеннерниң ада-иелериниң шеригже баарларның мурнунга күүселделерин, чүве чу-гаалаарын организастаар.

7. Хамаатыларны шериг албанынче келдир-тип турар үеде Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы:

— өөредилге албан черлеринден үндүрткен, шеригке келдирер назылыг хамаатыларның ду-гайында медээлерни оларның чурттап турар че-риниң аайы-биле Тыва Республиканың шериг комиссариадының килдизинче дораан дамчы-дарының дугайында республиканың өөредилге албан черлериниң удуртукчуларына айтыш-кыны бээр;

— Россия Федерациязының Чепсектиг Күш-терин четчелээр-биле хамаатыларны шеригке келдиришкин хүнүнде Кызыл хоорайда Арат шөлүндө байырлыг үдээшкенин организас-таар.

8. Тыва Республиканың шериг комиссариа-дының чыылда пунктузундан шеригке келдир-кеннерин Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринче үдөп турар үеде «Тыва эр кижилерниң ат-алдарының кодекзин» тыпсырын Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы Тыва Республиканың шериг комиссариады-биле кады организастаар.

9. Тыва Республиканың Баштыңының 2012 чылдың сентябрь 12-де №218-РП айтышкынын күжүн чидирген деп санаар.

10. Бо айтышкыны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

11. Бо айтышкыны күүселдезинге кон-трольду Тыва Республиканың Баштыңының ча-нында Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук департа-ментизинге дагзыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың март 21
№80-РГ

2013 чылдың март 21-де Тыва Республиканың Баштыңының
№80-РГ айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың келдиришкин комиссиязының СОСТАВЫ

состав:

Албан Валерьевич Кара-оол—Тыва Респу-бликаның баштыңы, даргазы;

Иванович Марков—Тыва Республика-ың комиссары, дарганың оралакчызы кулга езугаар);

Викторова Музалева—Тыва Рес-публиканың шериг комиссариадының шериг-эм-комиссиязының фельдшери, секретары кулга езугаар);

Комиссияның кижигүннери:

Витаутас — Тыва Республиканың комиссариадының шериг-эмнелге ко-миссиязының терапевти (дугуржулга езугаар);

Петровна Деринг—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының шериг-эмнелге ко-миссиязының диш эмчизи (дугуржулга езугаар);

Викторова Долганова—Тыва Рес-публиканың шериг комиссариадының шериг-эм-комиссиязының психиатры (дугуржулга езугаар);

Октябрьевич Донгак—Тыва Респу-бликаның культуру сайыды;

Дмитриевна Дүмен-Баир — Тыва Рес-публиканың шериг комиссариадының ше-елге комиссиязының карак эмчизи (ду-га езугаар);

Федорович Лобанов—Тыва Рес-публиканың талазы-биле иштики херектер сайыды кулга езугаар);

Борисович Литовченко—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының шериг-эмнел-ге комиссиязының кеш эмчизи (дугуржулга езугаар);

Алексеевич Бичелдей—Тыва Рес-публиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

Николаевич Конгар — Регионнун чок чорук департаментизинин началь-ны Тыва Республиканың Баштыңының — Даргазының чанында Хөй-ниитинин

айыыл чок чорук чөвүлелинин секретары;

Ульяна Хүлэр-ооловна Нурсат—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының чанында рес-публиканың ада-иелер комитетинин даргазы (дугуржулга езугаар);

Галина Ивановна Осипова—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының шериг-эмнел-ге комиссиязының невропатологу (дугуржулга езугаар);

Нелли Александровна Седип—Тыва Рес-публиканың шериг комиссариадының шериг-эм-нелге комиссиязының кезер эмчизи (дугуржулга езугаар);

Ольга Валерьевна Скиданова—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының шериг-эмнел-ге комиссиязының отоларингологу (дугуржулга езугаар);

Наталья Вениаминовна Беспалова—Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының бирги оралакчызы;

Юрий Викторович Маклыкин — Устүү-Енисей округунуң казактар ниитилелинин атаманы (ду-гуржулга езугаар);

Алдын-кыс Темир-ооловна Конгар—Тыва Республиканың Чонну ажылга хаара тударының талазы-биле агентилелинин директору.

Курлавыр состав:

Анатолий Партизанович Дамба-Хуурак—Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың кадык камга-лал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, даргазы;

Владимир Михайлович Седов—Тыва Респу-бликаның шериг комиссариадының килдис на-чальнигинин хүлээлгезин түр күүседип турар, дарганың оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Шончалай Сорук-ооловна Монгуш—Тыва Республиканың шериг комиссариадының ше-риг-эмнелге комиссиязының медицина сестра-зы, секретары (дугуржулга езугаар);

Комиссияның кижигүннери:

Март-оол Сергеевич Тарначы—Тыва Респу-блика талазы-биле ИХЯ-ның хөй-ниитинин ко-рум-чурум камгалаар талазы-биле полиция на-чальнигинин оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Александр Александрович Соломатов—«Стоматология поликлиниказы» МЭА-ның диш эмчизи (дугуржулга езугаар);

Светлана Владимировна Куулар—респу-бликаның кеш аарыглары эмнээр диспансеринин дерматовенеролог эмчизи;

Андрей Ондарович Каң-оол—республика-ның психиатрия эмнелгезинин психиатр эмчизи;

Светлана Вениаминовна Комарицына—рес-публиканың №1 эмнелгезинин отоларинголог эмчизи;

Галина Николаевна Корж—республиканың №1 эмнелгезинин кардиолог эмчизи;

Урана Алдын-ооловна Кюрю—Тыва Рес-публиканың Чонну ажылга хаара тудар талазы-биле агентилелинин директорунуң оралакчызы (альтернативтиг хамааты албанга хамааржыр айтырыглар талазы-биле);

Ираида Сааяевна Майнакова—хоорайның №1 поликлиниказының невропатолог эмчизи (дугуржулга езугаар);

Елизавета Эртнеевна Монгуш—респу-бликаның №1 эмнелгезинин карак эмчизи;

Владимир Очур-оолович Ооржак—Тыва Рес-публиканың өөредилге болгаш эртем сайыды-ның бирги оралакчызы;

Олег Николаевич Сим—Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамы-зының кол специализи;

Инна Андреевна Ондар—республиканың консултация-диагностика поликлиниказының кезер эмчизи.

Петр Георгиевич Перовский — Устүү-Енисей округунуң казактар ниитилелинин штаб началь-ны (дугуржулга езугаар).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 3-те №434 доктаалын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2013 чылдың апрель 15

№209 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 3-те «Тыва Республиканың балык тывыш участоктарының даңзызын бадылаарының дугайында» №434 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннар-га парлаар.

Тыва Республиканың Чазаа-ның Даргазының бирги оралак-чызы Ш. ИРГИТ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тожу кожунунуң девискээр соң-гулда комиссиязының составын-га немелделерниң дугайында 2013 чылдың март 26 №62/311-6 Кызыл хоорай

2011 чылдың март 28-те Тыва Республиканың Соңгулда комиссия-зының «Тожу кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязын тургуза-рының дугайында» №158/709-5 доктаалы-биле тургустунган Тожу кожунунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына кан-дидатура талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федера-циязының хамаатыларының соң-гулда эргелеринин болгаш рефе-рендумга киржир эргелеринин кол-кол магадылдарының дуга-йында» Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаа-дыры болза:

1. 1965 чылда төрүттүнгөн, эр-теми дээди, Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазы-ның Тожу кожунда бүрүн эргелиг төлээзи, комиссияның составына томуйлаар кылдыр Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» партия-зының Тыва регион салбырындан депштитирген Марина Бежен-ооловна Даргый-оолду Тожу кожун-нун девискээр соңгулда комиссия-зының составына томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарда парлаар.

Тожу кожунунуң девискээр соң-гулда комиссиязының даргазын томуйлаарының дугайында 2013 чылдың март 26 №62/312-6 Кызыл хоорай

Тожу кожунунуң девискээр соң-гулда комиссиязының даргазына томуйлаар кандидатура талазы-би-ле саналдарны чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаа-тыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эр-гелеринин кол-кол магадылдары-ның дугайында» Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Респу-бликаның Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1965 чылда төрүттүнгөн, эр-теми дээди, Тыва Республиканың Баштыңының-Чазааның Даргазы-ның Тожу кожунда бүрүн эргелиг төлээзи Марина Бежен-ооловна Даргый-оолду Тожу кожунунуң девискээр соңгулда комиссия-зының даргазына томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгул-да комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгул-да комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Республиканың хүндүлүг чурттакчылары!

Тыва Республикада уругнун эргелеринин талазы-биле төлээ С.Н. Аракчаа бистиң республиканың уругларының эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын камгалаарының айтырыгларының талазы-биле «изиг шугумну» Тыва Республикада уругнун эргелеринин талазы-биле төлээниң аппарадынга эрттирер.

2013 чылдың апрель 25-те 9.00 шактан 12.00 шакка чедир 2-63-08 телефонче долгааш, дүвүредип турар бүгү айтырыгларыңарны салып болур силер.

Тыва Республикада уругнун эргелеринин талазы-биле төлээ-биле «изиг шугумну» айның сөөлгү четвергинде 9.00 шактан 12.00 шакка чедир эрттирер. Чон-биле харылзааның ындыг хевир эки чаңчыл апарып, республиканың ырак кожууннарының чурттакчыларына уругнун эргелеринин талазы-биле төлээ-биле хууда ужуражырынга дуза чедирер. Ажылдың ындыг хевир Тыва Республиканың девискээринге чаштарның эргелерин улам долу камгалаарынга идиг болур деп, төлээ санал турар.

Эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле төлээниң аппарадының специалистери немелде тайылбырларны база бээр.

Тыва Республикада уругнун эргелеринин талазы-биле төлээниң аппарады.

ЧЕРГЕ ЧЕДИР МӨГЕЙДИВИС

Бистиң хайыралдыг, ынак ачаыс, күш-ажылдың хоочуну **Борис Допчаевич СОЯННЫҢ** апрель 19-та төрүттүнгөн хүнү. Ол хөй чылдар дургузунда «Тээли» совхозка чолаачылап келген, амгы үеде мал эмчизинде чолаачылап ажылдап чоруур.

Ачаыс кайгамчык биче сеткилдиг, томаанныг, хөй эш-өөрлүг, чазык, ажылгыр кижиге. Чону, эш-өөрү, төрелдери шупту ону хүндүлээр.

Аваыс-биле кады бисти, оглу биле кызын, кызып өөредип, кижизидип,

эртем-билигни чедирип, өглөп-баштап каан. Оглу Аян Борисович Соян Красноярскинниң технологтунг университетин дооскан, амгы үеде Бай-Тайга кожуунда Чазак даргазының бүрүн эргелиг төлээзи бооп ажылдап чоруур, керни Чейнеш — эмчи эртемниг, ийи оолдуг. Уруу Ангелина Борисовна Ондар Тээли ортумаа школазында башкылап ажылдап чоруур, күдээзи Шораан — прокуратура чолаачысы, бир оол, бир кыстыг.

Ачаыска төрүттүнгөн хүнү таварыштыр чүрээвистиң ханызындан изиг байырывыс чедирип, төлөптүг ада, кырган-ача бооп чоруурунга мөгейип, аравыска ам-даа үр чыл чурттаарын, кады быжыг боорун күдээр-дир бис.

Өлчөй-чолдуг төрүттүнгөн хүнүң-биле, ынак ачай!
Өртемчейниң өңүр каазын ам-даа магадал,
Ажы-төлүн, уйнуктарың ам-даа чаптап,
Арат-чонуң сеткил-хөңнүн ам-даа өөртүп чорууруңу
Сээң биске чедиргениң буяның дээш
Черге чедир мөгейишаан, йөрээп тур бис.

Хүндүкел-биле, ажы-төлү, төрелдеринден.

КАТТЫРАҢНААН ЧАҢЫҢ САЛБА

Бистиң кырган-аваыс, хөй-ниитичи чурттакчывыс, күш-ажылдың хоочуну, Бүрөн сумузуңуң ясли-сад, почта ажылдакчысы чораан **Бильчук Бизеновна КАЖИН** апрель 13-те 75 харлаан. Хоочунга хөглүг-омакты, кадыкшылды, узун назынны кырганнар бажың интернадының чурттакчылары, коллективиниң ажыл-ишчилери күзеп, йөрээп олур бис.

Каа-Хемниң иези сен,
Каттыраңнаан чаңың салба,
Бүрөн-Хемниң чурттакчысы сен,
Бузутуга алыспайн көр!

Салчактарның угу-ла сен,
Салымым дээш муңчулбаан сен.
Чондан-Билзен уруу-ла сен,
Човалаңга чалынмаан сен.

Кызылдың хоочуннар бажыңның кырганның мурнундан Багыт-оол БАЙКАРА.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыңан харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	3	97,80	11,50	2,3

Ол бажыңдан квартиралар садып алырының талазы-биле дараазында телефоннарже долгаар:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-547-30-60, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Кызыл хоорай Энергетиктер мкр, 13-те 4 каът тууйбу бажың. Бажың ажылгалга дужааттыңан.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ЭРТИНЕНИ СӨҢНӨП ТУР БИ

Бистиң эргим, ынак уруувус, аваыс, угбавыс **Уран Костэевна МОНГУШ** апрель 19-та 50 харлаар. Ол — бир кыстың энерелдиг аваыс, кады чурттаан эжиниң быжыг чөлөңгичи, хөй дуңмаларының эргим угбазы. Чөөн-Хемчик кожуунуң «Чыраа-Бажы совхозунга база Хорум-Даг сумузуңга хөй чылдарда саанчылап, малчыннап ажылдап келген. Бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, кожуунуң, совхозтун, сумунуң шаңнал-макталын ап, үр-түннелдиг ажылы-биле социалистиг чарышка каш удаа чедишкиннери, тиилелгези дээш ону 10-гу, 11-ги 5 чылды деп хөрөк демдээ-биле шаңнаан, кожуунуң, республикарынга, аныктар шуулганнарынга каш удаа киржип, хөй ша ал келген.

Бо хүннерде Уран Костэевна көдээ Культура бажың турар. Ында база эки талазын көргүзүп, шевер, кежээ дир шаңнал-макталды ап чоруур күш-ажылдың хоочуну.

Ол хөй санныг дуңмаларын өглөп-баштап, кырган иези чоруур. Уруу Айгуль Константиновнаны көдээ ажыл-аг доостурган, бо хүннерде дээди эртемни доозуп турар.

Ынчангаш аваыска, угбавыска дараазында одуругла тывыс.

Эртем-билиг чедирип каан
Энерелдиг авам сенээ
Эки үлө күзөвишаан,
Эртинени сөңнөп тур мен.

Амыдырал-чуртталганың аас-кежин,
Ачы-буян авыралын биске шаңнаан,
Көвей санныг дуңмаларын өглөп-баштап
Хайыралдыг угбавыска мөгөөр бис.

Бежен харлаан хүнүңде бис, эргим угба
Черниң өңүр чечектерин сенээ сөңнөп,
Чедишкинни, аас-кежик, кадыкшылды
Сеткиливис ханызындан күзедивис.

Хүндүкел-биле, өөнүң эээ
дуңмазы Раиса

* * *

Бистиң күдээвис **Аяс Чижир-оолович КУУЛАРНЫ** төрүттүнгөн хүнү. Күдээвиске амыдырал-чуртталгазынга адег кадыкшылды күзедивис!

Хүндүкел-би

Чарлалдар

Чалыыларның чараш мөөрейи
«Сүмбер-Уула — 2013»
чалап тур!

Тывада сурагжый берген хөй-хөй салым-чаяанныг ыраажыларның чалгынналып үнген эстрада ырларның республика чергелиг «Сүмбер-Уула» ыры мөөрейи **апрель 26-27** хүннеринде Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайга көдээ Культура бажыңыга болурун дыңнадып тур.

Негелделери:

киржикчилери 15-19 харлыг (паспорт езугаар);

2 аңгы хевирниң тыва болгаш өске дылдар кырында 2 ы

Дадывыры — 500 рубль.

Харылзажыр телефон: 8-923-267-6226.

Өшкү, хөй дүгүн эки өртек-ке хүлээп тур бис.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинина 25, склад №1.

Телефоннар: 8-913-345-2479,
8-923-268-2233,
8-929-314-6432

Кызылдың Оюн кудумчузунда (орунунда) подвалда «1 чаа ок-боо сады»
Маршруттар 30 б турар.

Тел: 66-2-66, 8-Лицензия №00

Эрзин кожуун чагыргазы болгаш Нарын суму чагыргазы 8 орден, медальдарның эдилекчизи

Белчитмаа Маа-Хооевна МАЙДЫРНЫҢ мөчээни-биле оон уругларынга болгаш чоок кижилерге жыдылды илередип тур.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ламызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчысы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге, көдээ ажыл-агый килдиз — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдиз — 8-923-383-78-88, оочулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7953. Чагыг 46. Номериң парлаггаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.сч.сч. № 3010181050000000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комм адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Респуб биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктэн. дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-да дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.